

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ**

Навчально–науковий інститут права та міжнародно-правових відносин

Кафедра історії та теорії держави і права

Дипломна робота бакалавра

на тему: Історичний портрет Нікколо Макіавеллі

Виконав: студент навчальної групи ІСТ 21-1
спеціальність 032 «Історія та археологія»
Матвеев Артур Денисович

Керівник: доктор історичних наук,
доцент: Морозов Олег Вікторович

Рецензент: Вradій Є.А., кандидат
історичних наук, заступник директора з
наукової роботи Музею "Пам'ять
єврейського народу та Голокост в
Україні"

Дніпро – 2025

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. БІОГРАФІЯ Н. МАКІАВЕЛЛІ.....	6
1.1. Італія в добу Макіавеллі: соціально-політична характеристика країни.	6
1.2. Становлення Макіавеллі як військового, політика, науковця.....	15
РОЗДІЛ ІІ. Політична та наукова спадщина Н. Макіавеллі крізь століття.....	25
2.1. Державець.....	25
2.2. Міркування про першу декаду Тіта Лівія	41
2.3. Флорентійські хроніки.....	51
2.4. Мистецтво війни	54
ВИСНОВОК	57
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА	60

АНОТАЦІЯ

Матвеев А.Д. «Історичний портрет Нікколо Макіавеллі». Кваліфікаційна робота бакалавра на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025. 64 с.

Нікколо ді Бернардо Макіавеллі флорентійський дипломат, письменник, філософ та історик, який жив в епоху італійського Відродження. Він найбільш відомий своїм політичним трактатом "Державець". Його часто називають батьком сучасної політичної філософії і засновником сучасної політичної науки та реалізму. Його ідеї про владу, лідерство, принципи та управління державою досі є актуальними для аналізу сучасних політичних процесів, де баланс між мораллю та прагматизмом залишається і нині важливим питанням. Життя і творчість філософа є віддзеркаленням складних соціально-політичних і культурних процесів Італії XVI століття. Дослідження його біографії дозволяє глибше зрозуміти трансформації епохи, зокрема розділення Італії та тогочасну боротьбу за владу.

Ім'я Нікколо Макіавеллі часто асоціюється з фразою "мета виправдовує засоби", яка викликає дискусії про етику в політиці. Історичний розгляд його поглядів може сприяти розумінню моральних дилем державного управління, що є важливим для аналізу історичних та сучасних політичних подій.

Ключові слова: відродження, Італія, політика, держава, суспільство, історія.

ABSTRACT

Matveev A.D. "Historical portrait of Niccolo Machiavelli". Qualification work for the bachelor's degree in the specialty 032 "History and Archeology". University of Customs and Finance, Dnipro, 2025. 64 c.

Niccolò di Bernardo Machiavelli was a Florentine diplomat, writer, philosopher and historian who lived during the Italian Renaissance. He is best known for his political treatise *The Prince*. He is often called the father of modern political philosophy and the founder of modern political science and realism. His ideas about power, leadership, principles, and government are still relevant to the analysis of modern political processes, where the balance between morality and pragmatism remains an important issue. The life and work of the philosopher reflects the complex socio-political and cultural processes of sixteenth-century Italy. The study of his biography allows us to better understand the transformations of the era, including the division of Italy and the struggle for power at the time. Niccolo Machiavelli's name is often associated with the phrase "the end justifies the means," which provokes discussions about ethics in politics. A historical examination of his views can contribute to the understanding of the moral dilemmas of public administration, which is important for the analysis of historical and contemporary political events.

Keywords: Renaissance, Italy, politics, state, society, history.

ВСТУП

Актуальність дослідження: Нікколо ді Бернардо Макіавеллі (3 травня 1469 - 21 червня 1527) - флорентійський дипломат, письменник, філософ та історик, який жив в епоху італійського Відродження. Він найбільш відомий своїм політичним трактатом "Державець". Його часто називають батьком сучасної політичної філософії і засновником сучасної політичної науки та реалізму. Його ідеї про владу, лідерство, принципи та управління державою досі є актуальними для аналізу сучасних політичних процесів, де баланс між мораллю та прагматизмом залишається і нині важливим питанням. Життя і творчість філософа є віддзеркаленням складних соціально-політичних і культурних процесів Італії XVI століття. Дослідження його біографії дозволяє глибше зрозуміти трансформації епохи, зокрема розділення Італії та тогочасну боротьбу за владу.

Ім'я Нікколо Макіавеллі часто асоціюється з фразою "мета виправдовує засоби", яка викликає дискусії про етику в політиці. Історичний розгляд його поглядів може сприяти розумінню моральних дилем державного управління, що є важливим для аналізу історичних та сучасних політичних подій.

Навіть у сучасності ідеї Макіавеллі знаходять відображення в аналізі авторитарних режимів, політичних маніпуляцій, інформаційних воєн і стратегій впливу. Дослідження його портрету допомагає зрозуміти, як історичні уроки можуть застосовуватися до сучасних викликів. У сучасному світі, де політичні технології, пропаганда та маніпуляції грають ключову роль, ідеї Н. Макіавеллі про методи утримання влади, контроль над інформацією та використання сили залишаються актуальними для аналізу авторитарних і демократичних режимів. Макіавеллі поставив питання про те, чи можлива ефективна влада без порушення моральних норм. Ця проблема залишається центральною у сучасних дебатах про політичну етику, корупцію, «брудні» методи боротьби за владу.

Його наукові роботи вимагають постійної уваги. Наприклад, його ідея про те, що державний діяч завжди повинен бути здатним до нескінченної зміни політики, ситуації та дій. Ця ідея актуальна в XXI столітті, коли глобальні

виклики, такі як економічні кризи, геополітичні конфлікти чи інформаційні війни, вимагають від лідерів швидкої реакції та адаптації під нинішні реалії. І як можна заперечити думку Макіавеллі про те, що розум державного діяча цінується перш за все людьми, яких він залучає до свого кола; якщо ці люди вірні і здібні, то завжди можна бути впевненим у його мудрості". І найголовніше, що робить Макіавеллі близьким багатьом народам, які сьогодні стають на шлях державотворення, - це пристрасний заклик, з яким він колись звернувся до своїх співвітчизників: "Італія, втрачаючи останні сили, чекає, щоб хтось вилікував її рани.... Яка вона сповнена бажання і готовності стати під спільний прапор, якби тільки було кому його нести!"

Його слова знаходять відгук у контексті сучасних націй, таких як Україна, які протистоять зовнішнім загрозам і прагнуть консолідації суспільства. Цей аспект підкреслює актуальність Макіавеллі для аналізу історичних і сучасних процесів державотворення..

Об'єкт дослідження: Історичний портрет Нікколо Макіавеллі як політичного мислителя, дипломата і письменника

Предмет дослідження: Біографія Макіавеллі, його наукові праці та їхній вплив на політичну думку.

Мета дослідження: Метою дипломної роботи є створення комплексного історичного портрету Нікколо Макіавеллі через аналіз його життя, діяльності та ідей, викладених у працях з метою висвітлення їхнього впливу на політичну думку та їхньої актуальності для сучасних процесів державотворення, лідерства та політичної стратегії.

Цілі дослідження:

— Описати соціально-політичний контекст Італії XVI століття, включаючи роздробленість італійських держав, боротьбу за владу та вплив , щоб розкрити умови, які сформували погляди та діяльність Макіавеллі як дипломата і мислителя.

— зробити аналіз ключових етапів життя Макіавеллі, включаючи його кар'єру у Флорентійській республіці, дипломатичну діяльність, вигнання, щоб отримати комплексне уявлення про цю історичну постать.

— дослідити історичний внесок Макіавеллі у Флорентійську історію, з акцентом на його інтерпретації історичних подій у Флоренції, методі історичного аналізу та його значенні для розуміння історіографії.

— проаналізувати ідеї Макіавеллі щодо республіканського правління, громадянських свобод і державної стабільності, викладені в його працях, та визначити їхню актуальність для розуміння політичних інститутів епохи Відродження.

— розглянути погляди Макіавеллі на військову стратегію, організацію армії та її роль у зміцненні держави.

— розкрити його основні ідеї, зокрема концепції політичного реалізму, гнучкості лідерства, етичних і моральних дилем у державному управлінні.

Структура роботи: загальний обсяг роботи 62 сторінок, з них основного тексту – 57 сторінки. Курсова робота складається зі вступу, 2 розділів, висновку, списку використаних джерел (53 найменування).

РОЗДІЛ І. БІОГРАФІЯ Н. МАКІАВЕЛЛІ

1.1. Італія в добу Макіавеллі: соціально-політична характеристика країни.

Час, коли жив Нікколо Макіавеллі, був відзначений не лише внутрішньою політичною боротьбою у Флоренції, але й італійськими війнами у великих масштабах (1494-1559), які були прямим наслідком глибокої політичної роздробленості півострова. Виникнувши як династична суперечка за престол Неаполітанського королівства, Італійські війни швидко перетворилися на загальноєвропейський конфлікт. З 1520-х років головною складовою цього конфлікту стала боротьба між Францією і Габсбургами за домінування в Західній Європі. Військові дії проходили, в основному, на території Італії, а також в Нідерландах. [36].

Досить агресивну політику проводило папство, що не зупинялося при розширенні своїх володінь перед обманом, зрадництвом і злочином. У Південній Італії – Неаполітанському королівстві – правила іноземна Арагонська династія, що вело до залежності Південної Італії від Іспанії [32].

На відміну від консолідованих країн Європи, Італія була конгломератом незалежних та напівзалежних утворень, а саме, Флоренція і Венеція, Міланське герцогство, Папська держава та феодальний Неаполь. Ці держави, більш орієнтовані на зовнішні ринки, ніж внутрішнє співробітництво, постійно перебували у стані суперництва та протистояння [23]. Виникає таке собі строкате поєднання держав від незалежних економічно Флоренції та Венеції й до напівфеодального Неаполя. Всі вони були значно тісніше пов'язані зі своїми сировинними базами та ринками збуту за межами Італії, ніж одна з одною. Усе це породжувало нескінченні збройні сутички між Флоренцією, однією з типових торгово-промислових республік Італії, та близькими й далекими сусідами зокрема Римом, Романією, Венецією, Ломбардією, Сицилією [9]. Саме ця внутрішня нестабільність і взаємна ворожнеча між італійськими державами створила сприятливу місцевість для втручання іноземних сил, а саме Франції,

Іспанії та Священної Римської імперії. Італія стала ареною їхньої боротьби за гегемонію в Європі. Флоренція, будучи одним з головних політичних центрів Італії, не могла триматися осторонь від цих подій. Вона була об'єктом інтриг, військових кампаній та політичних маневрів з різних сторін конфлікту.

Таким чином, політична нестабільність, яка була присутня в житті Флоренції та інших італійських держав відображала кризу політичної організації Італії загалом. Саме це роз'єднання та взаємна ворожнеча зробили півострів мішенню для іноземних окупантів і призвело до довгих і руйнівних італійських війн, які глибоко вплинули на долю всіх італійських держав, включаючи Флоренцію, і, безсумнівно, повпливали на політичну перспективу Н. Макіавеллі. Політична роздробленість Італії, негаразди між італійськими державами полегшували здійснення агресивних задумів великих держав. [23]. Політична роздробленість робила Італію легкою і звабливою здобиччю сусідніх держав – Франції й Іспанії, – кожна з яких закінчила своє об'єднання наприкінці XV ст. і перетворилася в сильну централізовану монархію. Італійські держави, які постійно ворогували між собою, самі дали привід до іноземних вторгнень – так званим італійським війнам, які спустошували територію країни протягом 65 років – з 1494 по 1559 р. [32].

Проблеми в Італії почалися з ще давнього конфлікту, а саме через протистояння між гілкою французької королівської сім'ї та правителями Арагону в Іспанії за південноіталійське королівство Неаполь. У 1490-х роках король Франції Карл VIII мав бажання та достатню кількість сил для того, щоб втрутитися на південь [51]. Ця ідея стала особливо привабливою, коли Лодовіко Сфорца, герцог Мілана, запропонував допомогти йому взяти Неаполь. Герцог Міланський прагнув зміцнити свою владу і позбутися можливої загрози з боку Неаполя. Ідея французького вторгнення не надто лобре сприймалася іншими державами Італії, оскільки невідомо з якими намірами французи будуть перетинати їхню територію і які будуть наслідки. Це була саме та ситуація, яку Козімо Медічі або Лоренцо Магніфіко в попередні роки намагалися вирішити шляхом перемовин. Тодішній флорентійський правитель Медічі П'єро не

виступив посередником, а уклав союз з Неаполем і погодився воювати з французами, якщо вони з'являться. Але коли в 1494 році король Карл і герцог Лодовіко почали марш Італією, П'єро Медічі запанікував. Він виїхав назустріч Карлу і вручив йому ключі від усіх важливих фортець на території Флоренції.

Такі дії П'єро призвели до того, що він втратив владу над містом. Новий флорентійський уряд 1494 року не мав шансів протистояти Карлу VIII, як і П'єро, тому їм прийшлося визнати його. Флоренції залишалося сподіватися, що співпраця з французами врешті-решт призведе до відновлення її власної території [52].

Пізніше зрештою Карл опинився в скрутному становищі: всі італійські держави, крім Флоренції, об'єдналися проти нього. Хоча йому вдалося прорватися назад до Франції, він змушений був залишити захоплений раніше Неаполь. Незабаром після повернення до Франції Карл помер. Здавалося, що ситуація в Італії не змінилася, і протягом наступних п'яти років її більше не турбували іноземні вторгнення, проте усі проблеми не вирішилися. Вигнання правителя П'єро Медічі залишило місто без якоїсь конституційної структури, і проходили дебати з приводу того, як працюватиме уряд. [52]. Широкою підтримкою користувався народний уряд, який надавав би право прийняття рішень усім поважним громадянам. П'єро Медічі, наступник Лоренцо, поспішив до табору короля, але був змушений укласти принизливий договір, здавши низку ключових фортець та погодившись виплатити велику контрибуцію. П'єро не мав законних повноважень укласти таку угоду, найгірше те, що вона була укладена без консультації з флорентійською синьйорією. Повернувшись до Флоренції, він знайшов її у стані відкритого повстання, всі розлючені тим, що справедливо вважалося боягузливою та підлою капітуляцією. Він вважав за доцільне покинути місто разом зі своїми братами Джованні та Джуліано 9 листопада, залишивши населення розграбувати палац Медічі [52]. Громадяни відновили справжню республіку замість імітації, яка існувала попередні 60 років. Це стало початком довгої серії випробувань для Флоренції, які мали особливе значення в європейській історії,

оскільки вона надали Н. Макіавеллі політичний досвід. Тому цей італійський досвід став підґрунтям європейської політичної думки.

Новий флорентійський уряд 1494 року не мав шансів протистояти Карлу VIII, як і П'єро, тому їм прийшлося визнати його. Флоренції залишалося сподіватися, що співпраця з французами врешті-решт призведе до відновлення її власної території. Пізніше зрештою Карл опинився в скрутному становищі: всі італійські держави, крім Флоренції, об'єдналися проти нього. Хоча йому вдалося прорватися назад до Франції, він змушений був залишити захоплений раніше Неаполь. Незабаром після повернення до Франції Карл помер. Здавалося, що ситуація в Італії не мінялася, і протягом наступних п'яти років її більше не турбували іноземні вторгнення, проте усі проблеми не вирішилися. [51].

Вигнання правителя П'єро Медічі залишило місто без якоїсь конституційної структури, і проходили дебати з приводу того, як працюватиме уряд. Широкою підтримкою користувався народний уряд, який надавав би право прийняття рішень усім поважним громадянам. Опозиція, яка виступала проти цього: це були не лише прибічники династії Медічі, але й інші члени заможних, усталених родин, які сподівалися на відновлення минулої політичної системи. Неспроможність місцевих володарів захистити незалежність своїх держав і всієї країни викликала обурення багатьох пересічних італійців. Вони вважали винними в нещастях батьківщини заможну міську верхівку, що потопала в розкошах та розвагах і занедбала громадські справи [14, с 17]. Питання було вирішене несподівано: завдяки втручання проповідника і реформатора, монаха-домініканця Джироламо Савонароли. Савонарола виступав із жорсткою критикою морального занепаду, світських утіх, розкоші та політичної корупції, вважаючи, що ці вади призведуть до Божого гніву. Прибувши до Флоренції у 1490-х роках, він швидко здобув популярність, особливо після смерті Лоренцо де Медічі — батька П'єро де Медічі, — та вигнання родини Медічі у 1494 році. У період між правлінням Медічі та остаточним відновленням їхньої влади Савонарола фактично керував містом —

не як посадовець, а як моральний і духовний лідер. Він закликав до створення християнської республіки, заснованої на релігійній доброчесності та солідарності. Флоренція була оголошена республікою, але влада швидко зосередилася в руках Савонароли. Його прихильників — людей переважно незаможних — називали «скиглями», адже вони й самі проводили час у молитвах, і від інших вимагали відмовитися від «язичницьких» розваг, ігор і навіть яскравого одягу. [14, с.17]. Церква загалом відігравала значну роль, не лише як духовна інституція, а й як великий власник землі, політичний гравець і арбітр у суспільних справах. Режим Джироламо Савонароли у Флоренції, хоч і користувався широкою підтримкою з самого початку, мав багато опонентів як всередині міста, так і за його межами. Після походів Карла VIII його обіцянка союзу з Францією не принесла конкретних результатів: Флоренція не змогла повернути втрачені фортеці та міста. Це призвело до розчарування, особливо серед впливових громадян, які і до цього не надто приязно ставилися до Народної партії та кола прихильників Савонароли. Разом з тим, Савонарола наражався на критику з боку Папи Римського Олександра VI (з родини Борджіа), якого дратували публічні проповіді монаха про моральну корупцію в Римі. Хоча Савонарола не називав імен, натяки були очевидні. У 1497 році Папа відлучив його від Церкви. Флорентійська громада на деякий час продовжувала підтримувати Савонаролу, однак його позиції ставали дедалі слабшими. У березні 1498 року міські вибори привели до влади групу чиновників, налаштованих проти нього [51].

Через деякий час після цього у місті виникла суперечка про те, чи був Савонарола справжнім пророком. Це переросло у громадянські заворушення: вулицями ходили натовпи противників монаха. Щоб уникнути громадянської війни, Савонарола добровільно здався. Його заарештували, катували, змусили підписати зізнання в тому, що він був самозванцем, і засудили до страти як єретика [14 с .19]. Це зізнання, хоч і отримане під тортурами, остаточно зруйнувало довіру до нього. Люди ідеалізували його як пророка, але,

побачивши, що він не витримав фізичних страждань, втратили віру у святість його місії.

Народний уряд після страти Савонароли, продовжував існувати. Він об'єднався під керівництвом довічного Гонфалоньєра на ім'я П'єро Содеріні, якому було доручено охорона конституції. Головним секретарем нового правителя став Нікколо Макіавеллі [51].

Правитель має бути схожим на сильного лева, щоб страхати вовків, і на хитрого лиса, щоб не втрапити в пастку. Відмежування політики від моралі, по суті, пе-ретворилось у проповідь Макіавеллі аморалізму в політиці. Політика, у розумінні мислителя, це сфера підступності й віроломства. Відтоді аморальна політика за принципом «мета виправдовує засоби» дістала назву «макіавеллізм [13, с. 46].

При Содеріні Н. Макіавеллі став головним дипломатом Флоренції і відвідав усі столиці Італії та Францію, зустрічаючись віч-на-віч з тогочасними лідерами. Макіавеллі також отримав можливість випробувати свої улюблені військові теорії. Макіавеллі вважав, що Флоренція, як і інші італійські держави, була слабкою через те, що її громадяни більше не воювали. Вона залежала від військ найманців. Якби вдалося відновити громадянське ополчення, незалежність Флоренції була б у безпеці. Макіавеллі створив ополчення - з сільських призовників, а не з городян. І хоча її ефективність була предметом суперечок, саме ця армія змогла здобути важливу перемогу — у 1509 році Флоренція захопила Пізу. Попри цю перемогу, становище маленьких італійських держав, таких як Флоренція, погіршувалося. У 1499 спадкоємець Карла VIII Людовик почав в 1499 похід в Італію з метою завоювання Міланського герцогства [32].

У 1500 році Людовік уклав доленосний союз з Фердинандом, королем Арагону. Французький король і арагонський король планували спільно скинути місцеву династію (Ферранте II і його наступника Федеріго) та розділити територію між собою. В 1501–1502 рр. французькі й іспанські війська завоювали Неаполітанське королівство; однак навесні 1503 р. між Францією й

Іспанією почався конфлікт через спірні області. У бої біля р. Гарильяно (29 грудня 1503 р.) іспанські війська розгромили французькі війська. Франція змушена була відмовитися від домагань на Неаполітанське королівство, яке стало володінням іспанської корони [32]. Далі протягом приблизно тридцяти років Італія залишалася ареною постійної боротьби між французькими та іспанськими військами: французи утримували позиції в Північній Італії, особливо в Ломбардії, а іспанці — на Півдні, в Неаполі.

Папи могли б об'єднати Італію проти іноземних військ, але вони цього не зробили. Папа був духовним лідером усіх християн, а італійці традиційно поважали церкву. Папа міг би закликати до спільної справи — об'єднання для захисту християнської землі від іноземців. Натомість, вони переважно переймалися власними інтересами. Особливо це стосувалося Олександра VI, який більше дбав про зміцнення влади своєї родини та уклав угоду з Людовіком XII, щоб отримати французьку допомогу для свого сина, сумнозвісного Чезаре Борджіа [51].

Угода папи Олександра VI з французьким королем була спрямована на те, щоб забезпечити Чезаре Борджіа військову підтримку для створення власного князівства в Центральній Італії. Французький король потребував для вторгнення в Мілан, союзника в Італії, тому в обмін на політичну і релігійну підтримку він погодився допомогти Чезаре. Завдяки французьким військам і дипломатичній підтримці Чезаре зміг розпочати серію завойовницьких кампаній у Романії, встановлюючи свою владу над місцевими містами й князями, які були розділеними і слабкими [23].

Після смерті Чезаре Борджіа та краху його держави у 1503 році ситуація в Італії ще більше загострилася. Флоренція тим часом зберігала республіканський лад під керівництвом П'єро Содеріні, а Макіавеллі служив в уряді. Проте у 1512 році, в контексті нової хвилі італійських війн, усе змінилося. Папа Юлій II створив союз проти французів, до якого входили Іспанія, Венеція, Англія та інші держави.

Медічі, яких вигнали з Флоренції у 1494 році, хотіли повернути собі владу, і їх підтримав Папа Юлій II. Побоюючись відновлення Медичі на правлячій позиції, Флоренція шукала захисту у Франції. У 1512 році, відбулася битва при Равенні, яку Франція виграла, але попри це втратила свого головнокомандувача, а іспанська армія на чолі з Рамоном де Кардона рушила на Флоренцію. Папа Римський Юлій II, бажаючи відновити владу родини Медічі, підтримав цей наступ. Флоренція через те, що була ослаблена внутрішніми конфліктами, фінансовими проблемами та втомою від війни було складно чинити опір. Незважаючи на спроби Нікколо Макіавеллі організувати оборону за допомогою сил народної самооборони, Флоренція була майже безсила. Іспанці без особливих зусиль захопили Флоренцію, і сім'я Медічі (кардинал Джованні, майбутній Папа Лев X) знову опинилася при владі [51].

Республіканський уряд було скасовано, а Нікколо Макіавеллі усунули з посади, після чого він потрапив у немилість, був навіть заарештований і підданий тортурам, а звільнений тільки після загальної амністії з нагоди обрання Джованні де Медічі Папою. Саме тоді і почався новий період у житті Макіавеллі — період літературної творчості [53].

Як і попередні папи, Лев X найбільше прагнув зберегти свою незалежність і примножити родинні статки. У його випадку це означало закріпити владу Медічі в місті, яке колись очолював його дід Лоренцо Медічі. Але йому це давалося нелегко [51]. Італія стала полем битви між двома наддержавами - Францією та Арагоном. Жодне італійське місто не могло встояти проти цих двох держав. Папа Лев X та його двоюрідний брат постійно намагалися захистити Флоренцію та свої інтереси, нацьковуючи одну наддержаву на іншу. Війна загострилася, коли Карл V, який був нащадком Фердинанда Арагонського був коронований імператором у 1519 році і взяв під контроль значну частину території. Франція не хотіла, щоб Карл V повністю підкорив Італію, тому війна за контроль над регіоном відновилася. Хоча сім'я Медічі формально утримувала владу, насправді вони перебували у владі

великих монархій і були змушені постійно лавірувати між Францією та Арагоном.

Папа Лев X зміцнив позиції сім'ї, але після його смерті ситуація ускладнилася ще сильніше. Його двоюрідний брат Климент VII став Папою Римським у 1523 році. Як і Лев X, він намагався зберегти незалежність папської влади, лавіруючи між імператором священної римської імперії Карлом V і королем Франції Франциском I. У 1527 році Климент VII уклав союз з Францією, оскільки побоювався, що Карл V занадто сильний. Це розлютило Карла. Його армія, що складалася з німецьких найманців та іспанських солдатів, погано оплачувалася і була важко керованою. Солдати йшли на Рим поодиночі, сподіваючись пограбувати місто. Коли вони прибули до Риму, місто було жахливо розграбоване [51].

Як наслідок усього всього, Італія часів Нікколо Макіавеллі була роздробленою країною, розділеною на декілька держав, кожна з яких переслідувала власні інтереси. Політична нестабільність, часті війни між містами-державами та загроза вторгнення зовнішніх ворогів послабили територію Італії і зробили її легкою здобиччю для зовнішніх держав, таких як Франція, Іспанія та Священна Римська імперія [23].

Соціальна структура також змінювалася: дворянство зберігало свої позиції, але буржуазія і навіть деякі селяни все більше втручалися в політичне життя, особливо в таких містах, як Флоренція. Церква, яка могла б стати об'єднуючою силою, насправді сприяла подальшому поділу, переслідуючи насамперед власні династичні та територіальні інтереси. У такому бурхливому світі й минало життя Макіавеллі. У цьому контексті сформувалися ідеї Макіавеллі, який намагався знайти реалістичні шляхи зміцнення держави та збереження її незалежності в часи загальної кризи. Будучи безпосереднім свідком італійських воєн, спостерігаючи хаос, зради і боротьбу за владу, Н. Макіавеллі додав до європейської думки дещо нове: реалістичний, моментами дуже цинічний погляд на політику.

1.2. Становлення Макіавеллі як військового, політика, науковця.

Макіавеллі народився у Флоренції, Італія, третьою дитиною і першим сином адвоката Бернардо ді Нікколо Макіавеллі та його дружини Бартоломеї ді Стефано Неллі, 3 травня 1469 року. Дитинство та отроцтво Нікколо Макіавеллі пройшли у Флоренції у досить буремний для неї період. У Флоренції політиками були всі... Не завжди у Флоренції політичний досвід набувався в спокійних умовах, іноді його доводилося засвоювати під дзвін мечів, під гуркіт будинків, що заваливалися, під жахливе калатання дзвонів у диму по-жеж, серед змов і революцій, свідчить відомий дослідник творчості Мак'явеллі А. Дживилегов. А в мирні часи політика зливалася з веселощами, з карнавальними піснями й наспівами танцюристів. Політика пронизувала все. Мак'явеллі нею упивався [14]. У місті-республіці постійно йшла напружена боротьба за владу. А для більшості її громадян настала епоха релігійної екзальтації. [35].

Життя Макіавеллі можна розділити на три основні періоди: 1) 1469–1498 роки: дитинство і юність у Флоренції за часів правління Лоренцо аде Медичі, а після вигнання його сина П'єтро де Медичі в 1494 року чотири бурхливі роки республіканського правління під проводом монаха-домініканця Джироламо Савонароли; 2) 1498–1512 роки: активна політична діяльність на чолі другої канцелярії, а після 1502 року – зближення з новим постійним главою держави П'єтро Содерині; протягом цього періоду Макіавеллі також був секретарем військового магістрату Десятьох, секретарем нового органу ополчення Дев'ятьох, до створення якого 1506 року він доклав великих зусиль, а також урядовим посланником – він брав участь у близько тридцяти п'яти дипломатичних місіях, включаючи чотири місії до Франції (1500–1511) та Сієнни (1501–1510), дві до Цезаря Борджіа (1502), до папського двору (1503 та 1506), а також одну до германського імператора (1507–1508); 3) 1512–1527 роки: втрата посту і нетривале ув'язнення після відновлення правління Медичі, початок літературної кар'єри; «...оскільки доля вирішила, що я не здатний говорити ні про шовк, ані про вовну, ні про прибутки, ані про втрати, я мушу говорити про політику [50].

Формування Нікколо почалося з дитинства. Семи років, 6 травня 1476 р., він вступив до школи магістрата Матео для вивчення граматики, тобто читання латинських текстів. Через рік, 5 березня 1477 р., Нікколо віддали до міської школи, де також вивчали латинських класиків. Бюст Данте над порталом будівлі ніби втілював її гуманістичний напрямок. [48]

У молодості Нікколо Макіавеллі не мав можливості повною мірою користуватися перевагами, які могло запропонувати його місто. Його сім'я мала певне походження; раніше Макіавеллі відігравав настільки помітну, хоч і невдалу, роль у постійних політичних чварах міста, що Н. Макіавеллі міг згадувати у історичних міркуваннях, у своїй праці "Флорентійські хроніки." [22 с. 13].

Починаючи з XIII століття, сім'я Макіавеллі була заможною і впливовою, займаючи при нагоді найважливіші посади у Флоренції. Його батько, Бернардо, доктор права, був одним з найбільш бідних членів родини. Не маючи права обіймати державні посади у Флоренції як неплатоспроможний боржник, Бернардо жив ощадливо, керуючи своїми невеликими земельними володіннями поблизу міста і доповнюючи свій мізерний дохід від них заробітками від обмеженого і майже підпільного здійснення своєї професії. Бернардо тримав бібліотеку, в якій його син, ймовірно, читав, але мало що відомо про освіту та раннє життя Н. Макіавеллі у Флоренції, яка на той час була процвітаючим центром філософії та блискучою вітриною мистецтв. Він відвідував лекції Марчелло Вірджіліо Адріані, який очолював Студію Фіорентино. Він вивчив латину і, ймовірно, трохи знав грецьку, і здобув гуманістичну освіту, якої очікували від чиновників флорентійської канцелярії. Зважаючи на те, що в бібліотеці Бернардо, ймовірно, були книги, які суттєво вплинули на формування ідей Нікколо Макіавеллі, зокрема книги Тіта Лівія, придбання яких батьком заклало основу для його твору "Міркування про першу декаду Тіта Лівія", а "Декади" Блондіуса, куплені у 1485 році, могли стати джерелом для "Історії Флоренції", поряд зі значною кількістю юридичної літератури, але без згадок про поезію, можна припустити, що раннє знайомство з історичними та

політичними працями відіграло ключову роль у його інтелектуальному розвитку та майбутній творчості [22]. Саме завдяки цій атмосфері книжного знання Макіавеллі ще змалку зміг започаткувати свої уявлення про політику та значення закону в житті держави. Це згодом перетворилося на фундамент його оригінального бачення політики. Книги, що оточували його з юності, не лише збагачували знання, а й формували здатність мислити стратегічно, бачити причинно-наслідкові зв'язки в політичних подіях і критично оцінювати дії історичних діячів. Усе це пізніше стало характерною рисою його стилю. Таким чином, раннє інтелектуальне середовище стало важливою передумовою для створення політичних творів, у яких поєднуються глибока історична ерудиція та новаторський підхід до питань влади й державності.

Відносно невеликий достаток сім'ї Макіавеллі не дозволив Нікколо вступити до університету, що пізніше багатьма дослідниками розглядалось як обставина, що звільнила його від формалістичної схоластики тогочасної університетської науки і дозволила створити самобутній і оригінальний стиль. [48].

Значна частина політичної освіти та культури Н. Макіавеллі походила з життя у Флоренції, де він міг легко дістатися до центрів міста пішки. Життя там багато в чому проходило на публічних площах, де люди обговорювали політику, торгівлю, літературу та релігію. Молодий Макіавеллі слухав розмови впливових містян, вчився з їхніх думок і формував власні погляди. У таких неформальних зібраннях виявлялися односторонні, що сприяло глибшим дискусіям. Ця атмосфера допомогла йому розвинути розуміння людської природи та політики, а не просто суху ерудицію.

Через п'ять днів після повішення Савонароли, 23 травня 1498 р Нікколо Макіавеллі виставляє свою кандидатуру на пост секретаря другої канцелярії республіки і в суперництві з прихильником вигнаних Медічі отримує його. Так починається служіння Флорентійської республіці [34].

Пост, який зайняв Макіавеллі в роки республіки, був важливим, але не дуже почесним. У всякому разі, Макіавеллі постійно скаржить, що скупа

Сеньйорія не надає йому достатніх засобів, щоб гідно представляти Флоренцію при виконанні ним різноманітних і великотрудних дипломатичних доручень. Зовнішня політика була сферою його діяльності. Об'єднання Італії - метою життя [34]. Те, що його обрали на таку важливу посаду у віці двадцяти дев'яти років, породило припущення, що раніше він обіймав якусь нижчу державну посаду, але цьому немає жодних доказів. Імовірно, що він не займав жодної посади, яку вважав політичною, оскільки 10 грудня 1513 року він писав Ф. Ветторі, що вивчає мистецтво управління п'ятнадцять років, очевидно, рахуючи з часу свого обрання.[22, с.18]. Якби він раніше обіймав державну посаду, навряд чи б він не врахував роки, присвячені вивченню державного управління. Отже, ймовірно, що в роки своєї ранньої зрілості він ставав відомим як той, на чий здібності та відданість Флоренція могла покластися.

Н. Макиавеллі, як секретар, брав участь як у міжнародних переговорах, так і у внутрішніх справах міста. Влітку 1499 року він вирушив з місією до графині Форлі. Наступного року його відправили до Франції; до цієї країни він повертався тричі протягом п'ятнадцяти років перебування на посаді. Він двічі відвідував папський двір. Перші шість місяців 1508 року він провів з місією у імператора Максиміліана і знову був при його дворі наступного року [25].

У жовтні 1502 року Нікколо Макиавеллі був відправлений Флорентійською республікою з дипломатичною місією до Чезаре Борджія — могутнього сина папи Олександра VI, який тоді активно захоплював землі в Центральній Італії. Макиавеллі провів при дворі Борджія близько чотирьох місяців — до січня 1503 року. Посланий з місією відмовити Борджія від наступу на територію Флоренції, Макиавеллі був глибоко вражений цією людиною. Вона була рішучою, хитрою і безжалісною [21]. Завданням Н. Макиавеллі було спостерігати за діями Борджія, зберегти нейтралітет Флоренції та захистити її інтереси. Протягом цього часу Макиавеллі мав численні аудієнції, особисто спілкувався з Ч. Борджія та був свідком ключових політичних подій. Найяскравішим моментом стала знаменита пастка в Сенігалії (грудень 1502), де Борджія заманив кількох своїх підозрюваних у

зраді командирів на переговори, після чого схопив їх і наказав стратити. Цей акт політичної жорстокості і рішучості глибоко вразив Н. Макіавеллі. У звітах до Флоренції він докладно описав хитрість, силу волі та стратегічний розрахунок Чезаре. Саме Ч. Борджіа став одним із головних прототипів ідеального правителя у трактаті «Державець» — людини, здатної діяти поза мораллю заради політичної мети, але водночас далекоглядної та організованої [9].

Через те, що тогочасна Італія була роздібнена на кілька ворогуючих між собою держав, які до того ж зазнавали утисків з боку іноземних завойовників. Будучи флорентійцем і патріотом Італії, мислитель палко бажав її об'єднання в єдину міцну державу. А це, на його думку, міг зробити лише сильний одноосібний правитель, який для досягнення політичних цілей, головною з яких є зміцнення держави, не нехтує ніякими засобами. Чезаре Борджіа відомий своїми аморальними вчинками і став тим у кому Н. Макіавеллі вбачав ідеального правителя. [13, с.46]. Цей досвід дипломатії глибоко вплинув на політичну філософію Макіавеллі й назавжди залишився центральним епізодом у його розумінні влади [25]. Засуджуючи тиранію як форму правління, мислитель виправдовував її стосовно тогочасних італійських умов.

Зазначена позиція Н. Макіавеллі пояснюється також однією з основних аксіом його політичної філософії думкою про те, що люди за своєю природою є порочними, егоїстичними і злими істотами. Їх турбують не благо держави, а передусім власні матеріальні інтереси. Він наголошував, що люди можуть змиритися зі втратою свободи, влади, навіть зі смертю батька, але ніколи й нікому не простять втрати власного майна. Політика покликана відповідати порочній природі людей. Правитель має бути переконаним, що знать честолюбна, а народ чернь, яка захоплюється зовнішніми ефектами та успіхом. Покірність підданих найкраще гарантують примус і страх [9, с. 46]. Потім у нього були різні місії в межах флорентійських володінь, особливо його служба в армії, що діяла проти Пізи в 1509 році. Н. Макіавеллі активно займався організацією бойових дій проти Пізи, яка багато років боролася за незалежність

від Флоренції. Він не командував армією безпосередньо, проте він був відповідальний за логістику, постачання і мобілізацію [22].

З 1506 по 1512 рік він часто перебував у сільській Тоскані у справах набору та постачання селян, навчених як солдати за його планом. Тобто, саме в цей період він реалізував свою реформу — створення народного ополчення, яке мало замінити найманців, яких він вважав ненадійними. Недовіру до найманців, він пояснював у своїх офіційних звітах, а потім і в теоретичних працях, пояснюючи її непатріотичним та незаангажованим характером у війні, що робить їхню вірність непостійною та часто ненадійною, коли це буде потрібно.

Уряд, за якого Н. Макіавеллі провів активну політичну частину свого життя, вирізнявся деякими аспектами від звичайної флорентійської організації. По-перше, як вже відомо, родина Медічі перебувала у вигнанні. Після тріумфу партії Козімо де Медічі в 1434 році, вона здійснювала ефективний контроль над міськими справами до вигнання П'єро, правнука Козімо, в 1494 році. По-друге, приблизно через чотири роки після того, як Н. Макіавеллі отримав посаду секретаря, П'єро Содеріні став довічним гонфалоньєром. Таким чином, Флоренція отримала постійного главу свого уряду. Раніше, навіть за часів контролю Медічі, існувала нечітка офіційна організація [51]. Тобто те, що ухвалюється або встановлюється в один момент часу, швидко втрачає свою силу або скасовується вже через короткий проміжок. Правлячих посадовців Флоренції обирали лише на два місяці, тож місто переживало зміну адміністрації шість разів на рік. Це могло спричиняти швидкі зміни політики у важливих питаннях. Однак, протягом більш ніж половини перебування Макіавеллі на посаді канцлера, Флоренція мала стабільність у особі свого головного посадовця.

Впливові флорентійці розгледіли в молодому секретарі високі дипломатичні здібності Макіавеллі, довіряючи йому важливі державні справи замість рутинної канцелярської роботи. Він брав активну участь у численних дипломатичних місіях до ключових політичних фігур того часу. Флорентійські адміністратори довіряли його компетентності, старанності та надійності у

вирішенні складних питань. Водночас, через низьке соціальне походження Н. Макіавеллі не міг претендувати на високий дипломатичний ранг посла, незважаючи на свою працездатність [22]. Він демонстрував аналітичні здібності, навіть натякаючи у своїх доповідях на оптимальні політичні рішення. П'єро Содеріні високо цінував його практичні управлінські таланти, що підтверджується дорученням йому відповідальних і тривалих місій.

Розмірковуючи над своїм закордонним досвідом, Нікколо перетворив його на збірку практичних порад для посла, як це видно з листа до Раффаело Джироламі, флорентійського посла в Іспанії. Н. Макіавеллі вважав, що посол потребує такої репутації, щоб монарх, з яким він має справу захотів його вислухати. Для цього посол повинен своєю поведінкою показувати, що він здібний, великодушний і, перш за все, надійний. Є люди, які, хоч і розсудливі, але будучи дволикими, можуть насторожити володаря, через що не зможуть з ним порозумітися. Перебуваючи з місією у Чезаре Борджіа, Нікколо Макіавеллі писав, що всіляко намагається завоювати довіру Ч. Борджіа і домогтися відвертої розмови з ним. Посол повинен збирати інформацію про питання, які розглядає правитель та його радники. Тому він повинен налагоджувати стосунки з людьми, які, ймовірно, знають про офіційні дискусії і будуть передавати отриману інформацію. Мудрий посол поінформує себе про країну, в яку його посилають. Наприклад: Чи він популярний? Чи має Франція друзів в Іспанії? Що імператор має намір робити в Італії? Іноземний агент повинен надсилати таку інформацію своєму уряду на батьківщині. Він не повинен задовольнятися одноразовим надсиланням, а повинен повторювати свою інформацію кожні два-три місяці, додаючи нові події [22, с. 23].

Ретельні звіти, які писав Н. Макіавеллі під час своїх дипломатичних місій, були не лише оперативними донесеннями. Можна сказати, що вони також слугували свого роду попередніми чернетками для його майбутніх відомих творів [22]. Вони показують, як він навчався писати просто, інформативно і досить цікаво, щоб привернути увагу, як він сподівався, флорентійських правителів. П'єро Содеріні, довічний гонфалоньєр, вважав, що

секретар працював настільки добре, що його не слід звільняти від обов'язків, від яких він, змучений нестачею грошей і браком повноважень, щоб домовитися з Чезаре, хотів відмовитися. Там, де розум Макіавеллі в повній мірі проявляє себе, навіть у тиші секретаріату, — це в доповідях, написаних для інформування чи надання порад магістратам з окремих військових або політичних питань. Прикладом є "Дискурс про Пізанську війну" Ясна, енергійна й логічно вибудована, це перша відома політична праця Макіавеллі. Проникливий у викладі поглядів військових командирів і власних думок, точний у судженнях і міцний у стилі, цей текст дає зрозуміти, чому вплив Секретаря на Синьйорію зростав із кожним днем [25].

Таким чином, можна зробити висновок, що дипломатична діяльність Н. Макіавеллі не лише принесла практичну користь Флоренції, але й стала важливою частиною його життя для його розвитку літературного та політичного таланту і підготувала ґрунт для його майбутніх видатних творів. Його здатність писати чітко, змістовно і цікаво була високо оцінена сучасниками і стала однією з важливих складових його успіху як мислителя.

Все це призвело до визнання від впливових флорентійців. Н. Макіавеллі увірвався в сферу, яка зазвичай була для флорентійців із заможніших і впливовіших родин. Йому було доручено відповідальність і надано повноваження у веденні кампанії проти Пізи, тобто найнепокірнішого підданого Флоренції, що часто повставав. Весною 1509 року він фактично перебував у полі разом із флорентійськими військами і особисто керував операціями. Таким чином він здобув практичний досвід у деяких військових питаннях, які спостерігав під час своїх дипломатичних місій до Ч. Борджія та імператора. Проте його обов'язки не передбачали безпосереднього командування військами, а радше їхнє забезпечення та постачання. Однак він брав участь у прийнятті стратегічних рішень і стежив за їх виконанням, особливо коли радив зайняти позиції для перекриття шляхів постачання в Пізу.

Під час кампанії проти Пізи він просунув операцію, яка зазнала невдачі, а саме спроби відхилити Арно від її течії через Пізу, таким чином позбавивши

місто природного рову. Принаймні, Пізанська кампанія дала йому змогу зблизька побачити військові операції, які велися частково найманими військами, а частково тосканським ополченням.

Була й інша політика, яка вже згадувалася і на яку Макіавеллі витратив роки. З ним ототожнюється спроба забезпечити Флоренцію зброєю і власною армією, а не армією якогось капітана-найманця, що воює заради власної вигоди. На його думку, якщо Флоренція хотіла розширити свою імперію або навіть захистити себе від численних ворогів, Н. Макіавеллі вважав, що вона не може покладатися лише на своє багатство; вона повинна мати армію, очолювану власними громадянами, що складаються з її мешканців [17]. З цієї позиції політикою, яку слід було прийняти, була військова підготовка в стінах Флоренції, яку Лівій описує як звичайну в Римі.

У 1512 році життя Маківеллі різко змінилося. В Тоскану вторглися іспанські війська, що підтримували вигнаних Медічі. Того впливу, який Маківеллі мав у уряді, виявилось недостатньо, щоб забезпечити належну військову підготовку. Однак і те, що було зроблено, несло на собі відбиток його думки: серед захисників міста Прато, атакованого іспанцями, були селяни, яких державний секретар навчав військовій справі протягом шести років.

Зрештою, Содеріні залишив місто, і Медічі знову прийшли до влади. Макіавеллі все ж таки був помітним членом поваленого уряду. Проте він вирішив залишився у Флоренції. Можливо, він сподівався, що його не чіпатимуть, а то й взагалі, що збережуть його на посаді. В будь-якому разі йому прийшлося змиритися з падінням режиму, який він підтримував. Коли в 1512 році до влади прийшли Медічі, Макіавеллі через розбіжності поглядів і суперечок йде у відставку [27]. Приблизно через 7 тижнів, як повернулися Медічі він був позбавлений посади секретаря. Потім йому під заставу заборонили покидати межі Флорентійської держави протягом року і наказали не входити до Палаццо Веккіо на той самий термін. У лютому 1513 року його запідозрили у причетності до змови проти Медічі. Кинутий до в'язниці, він був підданий тортурам, відповідно до тогочасних судових звичаїв. Разом з багатьма

іншими, його звільнили з в'язниці на честь обрання Джованні де Медічі на папський престол у березні 1513 року як Папи Лева X. Потім – роки злиднів у селі. Для Макіавеллі, який вище за будь що ставив свою кар'єру, цей час став періодом глибокої туги та відчаю [35]. Він усамітнився у своєму маєтку, де, усунувшись від політичного життя, присвятив себе літературній діяльності, створивши свої найвідоміші твори, серед яких "Державець" та "Роздуми про першу декаду Тіта Лівія". Саме спроба відновити своє політичне становище та прихильність родини Медічі змусила Макіавеллі написати "Державця".

Ймовірно, завдяки допомозі друзів з хорошими зв'язками, яких він не припиняв підбурювати до втручання, Макіавеллі почав повертатися до прихильності родини Медічі. У 1520 році кардинал Джуліо Медічі доручив йому написати історію Флоренції (так звану "Флорентійську історію"), яку він завершив у 1525 році і представив у Римі кардиналу, який відтоді зійшов на папський престол як Климент VII.

Пізніше йому вдалося отримати деякі посади, в тому числі виконати деякі дипломатичні та військові доручення. Після падіння влади Медічі в 1527 році він ненадовго повернувся до Флоренції, але його колишні соратники ставилися до нього з підозрою. Нікколо Макіавеллі помер 21 червня 1527 року у Флоренції, відірваний від флорентійського суспільства, якому він присвятив своє життя, так і не повернувши собі колишнього політичного впливу, але його праці мали величезний вплив на політичну думку, а його ім'я стало символом політичного прагматизму.

Виріши в освіченій, але не дуже заможній родині, Н. Макіавеллі здобув освіту, яка заклала фундамент його майбутньої кар'єри. Розпочавши успішну службу Флорентійській республіці як дипломат і державний секретар, він відігравав важливу роль у політичному житті міста аж до повернення родини Медічі у 1512 році, що ознаменувало початок періоду його вигнання [22]. Саме в цей час, відсторонений від активної політики, він створив свої найвизначніші літературні твори, що принесли йому світову славу. Наприкінці життя Н. Макіавеллі частково повернув прихильність Медічі, але не встиг реалізувати

свої амбіції. Його біографія є яскравим прикладом поєднання політичної діяльності та інтелектуальної творчості, а його спадщина продовжує впливати на політичну думку навіть сьогодні.

РОЗДІЛ II. Політична та наукова спадщина Н. Макіавеллі крізь століття

2.1. Державець

«Державець» — це твір, який закріпив за Нікколо Макіавеллі репутацію одного з найвпливовіших і водночас найсуперечливіших мислителів в історії. Незважаючи на часту критику, зокрема за аморальність і надмірний прагматизм, ідеї, викладені в цій праці, мали помітний вплив на формування політичної теорії та практики. Однак філософія Макіавеллі не означає виправдання насильницької та аморальної політики будь-якого правителя у будь-які часи. Коли мова йде про порятунок Батьківщини, не слід брати до уваги ніякі міркування про те, що справедливо і що несправедливо, що милосердно і що жорстоко, що похвально і що ганебно, але необхідно, забувши про весь інше, діяти так, щоб урятувати її існування і її волю [8, с. 235].

Саме завдяки Макіавеллі було закладено підґрунтя для розвитку сучасної політичної науки. Макіавеллі вважається родоначальником політичної науки. Саме він визначив предмет, метод і закономірності політики. Макіавеллі обґрунтував самостійність політичної сфери, її відносну автономність від інших сфер життя суспільства (економіки, культури і т.д.), оскільки політика має власну логіку, зміст якої визначає політична влада. Саме влада в усіх її проявах і є предметом політичної науки. [33].

Його твір є розширеним аналізом того, як отримати та зберегти політичну владу. Він включає 26 розділів і початкову присвяту Лоренцо Медічі. Присвята проголошує намір Макіавеллі обговорити простою мовою поведінку великих людей і принципи правління для володаря. Він робить це в надії догодити і просвітити сім'ю Медічі. У своєму творі він свідомо відкидає традиційні уявлення про політику, засновані на релігійних і моральних принципах,

пропонуючи натомість реалістичні методи управління. На його думку, саме такі підходи дозволяли правителям ефективно зберігати владу та вплив у складних умовах постійної боротьби за політичну перевагу. [2, 54]. Не менш важливим є історичний контекст написання книги. Італія того часу була роздробленою на численні міста-держави, ослабленою внутрішніми конфліктами та зовнішнім тиском з боку могутніх європейських монархій. Постійні війни, міжусобні чвари та політичні інтриги стали звичним явищем. Усе це вплинуло на світогляд Макіавеллі та зумовило зміст його праці.

Важко перелічити всіх мислителів та державних діячів, які зачитувалися "Державцем" від одного з перших теоретиків ранньобуржуазного вчення про державу та право Юста Ліпсія в XVI ст., ідеї якого знайшли відбиття в курсах, що їх читали спудеям Києво-Могилянської академії, аж до мислителів та державних діячів сьогодення. У 1960 р. в Бостоні вийшла друком хрестоматія під назвою "Макіавеллі цинік, патріот чи політолог?", в якій було зібрано всі висловлювання цього державного діяча. Назва повною мірою відтворює всю суперечливість розуміння ідей мислителя. І все ж таки одне незаперечне він геній, який зміг вперше сформулювати ідею національної державності та показати механізм управління нею. [9].

Таким чином, «Державець» — не лише важливе джерело політичної думки епохи Відродження, а й цінний історичний документ. Завдяки своїй практичній спрямованості та реалістичному баченню політики, цей твір допомагає краще зрозуміти політичні процеси того часу та їхній подальший вплив на історію європейських держав.

На початку свого найвідомішого твору Н. Макіавеллі ділить форми управління державою на два види. "Всі панства, всі власті, які панували і панують над людьми, були і є або республіки, або монархії." [12, с.419]. Важливим є його спостереження щодо останніх. Монархія може бути спадковою, тобто коли родина правителя керувала державою цілими поколіннями, або новою. Н. Макіавеллі називає новими монархіями, ті що, є результатом завоювань, військових кампаній або зміни існуючого політичного

порядку. Вони можуть з'явитися, коли новий правитель захоплює територію, якою раніше правив інший, або коли людина з-поза меж старої монархії чи династії завойовує нові землі і стає їхнім монархом. Як історичні приклади Н. Макіавеллі наводить захоплення влади у Міланському герцогстві Ф. Сфорцою, який не мав ніякого відношення до місцевих династій. Ф. Сфорца був найманим воєначальником, який не мав знатного походження. Він взяв Мілан в облогу, перекрив постачання і змушував місто здатися через голод, і зрештою 26 лютого 1450 року місто капітулювало, після чого Ф. Сфорца урочисто увійшов у Мілан як новий герцог. Також, Н. Макіавеллі наводить приклад, де вже існуючий монарх розширює межі своїх територій шляхом завоювання. Тобто, правитель вже має права на спадкові землі, і додає до своїх володінь нові. І наводить приклад короля Іспанії Фердинанда II, який приєднав до своїх володінь Неаполь. [12]

Макіавеллі зосередився переважно на нових монархіях, оскільки їх було важче утримувати. Розмірковуючи про монархію, Макіавеллі віддавав перевагу абсолютній монархії адже влада, здійснювана монархом за допомогою магістрату, не може бути надійною, оскільки монарх повністю залежить від волі громадян, що входять до магістрату [7, с. 30]. Оскільки люди, що живуть у спадкових монархіях, вже звикли до того, що ними керує правляча родина. "Куди легше зберігати за собою держави спадкові і призвичаєні до тієї самої династії, ніж нові; досить Державцеві не ламати порядків, запроваджених його предками, і потім правити як до обставин. Такий Державець, навіть із пересічним хистом, завжди утримається в своєму панстві, якщо тільки якась незвичайна, небуденна сила не позбавить його володінь; проте, навіть вигнаний з батьківщини, Державець за першої ж поразки узурпатора поверне її собі знову." [12, с.420].

Н. Макіавеллі особливо аналізує труднощі управління новими монархіями, особливо так званими змішаними монархіями, тобто монархіями, приєднаними до існуючих королівств. Головною проблемою нової влади є те, що люди можуть підтримувати нових правителів у надії на покращення, а

коли їх очікування не справдилися, вони розчаровуються та починають гніватися. Новий правитель неминуче викликає обурення: спочатку окупацією, веденням військ. а потім численними несправедливостями, які супроводжували зміну влади. Він без підтримки не тільки прихильників колишнього режиму, але й тих, хто допоміг йому прийти до влади - тому що не зміг виправдати їхніх очікувань! "Саме через це Людовік XII, король Французький, швидко здобув Мілан і швидко втратив його. Щоб першого разу забрати у нього місто, виявилось достатнім власних сил Лодовіко Сфорци, оскільки той самий люд, який відчинив браму королю, переконавшись, що він ошукався у своїх сподіваннях і надіях на краще майбутнє, не міг витримати ярма нового Державця." [12, с.419]. Коли він повернувся вдруге, то діяв більш рішуче: не соромився карати незадоволених і зміцнював оборону. І хоча його армії були сильнішою, Франція знову втратила Мілан, показавши, що однієї сили недостатньо, треба вміти мудро утримувати владу. Макіавеллі також підкреслює, що якщо приєднані території мають спільну мову і схожі звичаї, ними легше керувати. Достатньо усунути колишню правлячу династію, і народ, який не звик до свободи, прийме нову владу без опору. Історичний досвід Франції з Бургундією, Бретанью, Гасконню і Нормандією це підтверджує. Також Н. Макіавеллі розрізняє монархії на державу з єдиним правителем та призначеними міністрами, або з правителем і спадковою знаттю. Приклад Туреччини: поділ на округи з залежними від султана адміністраторами. Приклад Франції: король змушений боротися зі знаттю, яка має власні привілеї. Завойовувати централізовані держави легше, але утримувати складніше через відсутність особистої лояльності до адміністраторів. У державах зі знаттю можливі повстання як проти короля, так і проти завойовника. Щодо завойованих республік то їх треба знищити, оселитися там або створити дружній уряд, дозволивши жити за їхніми законами. Інакше місто знищить завойовника через прагнення до свободи [12, с. 430].

Н. Макіавеллі порівнюючи дві моделі правління, вказував на внутрішні проблеми децентралізованих держав. Приклад, який він цитує, Франція,

насправді була напрочуд стабільною та єдиною порівняно з його власним регіоном Італії, де конкуруючі держави запрошували іноземні держави до вторгнення, а потім виступали проти них, щоб обернутися один проти одного, щойно загроза минула. Справді виявилось, що Італію майже неможливо завоювати саме з тих причин, які наводить Макіавеллі, але її також виявилось складним завданням її об'єднати.

Коментарі Н. Макіавеллі з приводу управління завойованою республікою звучать доволі безжально. Знищить її, застерігає він, або вона неодмінно знищить вас. Однак, якщо прочитати пораду Макіавеллі щодо нових правителів Флоренції Медічі, вона набуде іншого тону. Якщо ви хочете уникнути знищення захопленої республіки, ви повинні приїхати, жити в ній та правити нею безпосередньо, каже він. Це саме те, що Медічі не вдалося зробити в період після свого повернення до влади, проводячи майже весь свій час далеко від Флоренції. Яскраве зображення Макіавеллі любові республіки до свободи можна читати як своєрідне попередження Медічі про те, наскільки готові їхні нові володіння будуть повернутися до своїх республіканських звичаїв, якщо вони не зроблять більше для управління ними. У питанні підбора тих, хто йому буде служити, правитель керується інтуїцією і своїм знанням людей, але Макіавеллі дає і деякі загальні принципи. Керівнику держави взагалі простіше живеться, якщо його влада в державі успадкована, і його персону освячена багатовіковою силою звички. Це не рятує керівника держави від необхідності думати, але дозволяє жити ледве спокійніше. У нових чи завойованих державах справа обстоїть трохи інакше. Як обов'язкову дію Макіавеллі наказує новому керівнику держави видання нових законів - по можливості, звичайно, гарних - просто навіть для того, щоб змінити уклад життя і всі стереотипи, зв'язані з колишньою владою [31].

Також підіймається тема застосування сили. Н. Макіавеллі припускає, що сила або насильство є невід'ємною частиною держави, і правитель не може обійтися без них як інструменту управління. Він зауважує, що після того, як ваші послідовники втратять віру у ваші інноваційні схеми, ви повинні змусити

їх вірити або, принаймні, діяти так, ніби вони вірять, підкоряючись вам. Н. Макіавеллі не обов'язково мав на увазі фізичне насильство в кожній ситуації, але скоріше наявність влади та здатності примусити до виконання своїх рішень. Його коментар про беззбройних пророків ґрунтується на стрімкому злеті та падінні Савонароли, кар'єру якого спостерігав Макіавеллі, і чия невдача призвела до відновлення Флорентійської республіки, в якій служив Макіавеллі.

Макіавеллі вважав, що для безпеки нової держави найкраще знищити всякі спогади про старий уряд. Особливо це важливо у відношенні тих, хто по якихось розуміннях (допустимо, у силу споріднення) міг претендувати на трон. Такі люди, може бути, і не небезпечні самі по собі, але вони зможуть стати "прапором", під яким зберуться всі незадоволені. Як би жорстоко й аморально це ні звучало, але єдиним діючим способом рятування від погрози є фізичне усунення можливих супротивників [31].

Громадянам, які стають князями завдяки щастю або прихильності інших, легко здобути державу, але важко її втримати, на відміну від Франческо Сфорца, який став князем власною силою і зберіг свою державу. Чезаре Борджіа, хоч і став князем завдяки впливу батька, Олександра VI, не зміг утримати владу після його падіння. Олександр VI впустив французів до Італії, щоб за їхньою допомогою завоювати Романью, що Борджіа і зробив, проте згодом, щоб зміцнити свою владу, він обманом убив лідерів Орсіні, щоб відвести від себе народний гнів. Н. Макіавеллі присвячує значну частину твору аналізу кар'єри Борджіа, яким він щиро захоплюється, вважаючи його взірцем для володарів, що підносяться завдяки чужій прихильності. Він особисто спостерігав за діями Борджіа, зокрема за його підступним вбивством ворогів у Сенігалії, і був вражений його безжальністю та амбітністю, які, на думку Н.Макіавеллі, є ключовими якостями ідеального князя. Борджіа заклав хороші основи для своєї влади. Але раптово Олександр помер, а сам Борджіа був вкрай хворий. Тоді Борджіа зробив помилку, не запобігши обранню ворожого йому Папи. Коротше кажучи, Борджіа був зразковим князем і робив усе добре, за

винятком його поганого судження про Юлія II, що спричинило його падіння [21, с. 31].

Макіавеллі наголошує на тому, наскільки необхідно князеві здобути прихильність народу, адже народу багато, тоді як вельмож — мало, і князь ніколи не зможе жити безпечно, якщо не зможе довіряти народові. Незалежно від того, як правитель приходить до влади, він повинен докласти всіх зусиль, щоб завоювати добру волю народу, або в складні часи у нього не буде надії. Правитель не повинен обманювати себе щодо надійності людей, але, тим не менш, володар, який добре готується і вміє командувати, ніколи не буде зраджений ними. Мудрий правитель зуміє утримати всіх своїх громадян залежними від нього і від держави, і тоді він зможе їм довіряти [21, с. 41].

Однією з ключових тем у політичному мисленні Н. Макіавеллі є питання збройної сили як основи влади. Він вважав, що стабільність і безпека держави безпосередньо залежать від того, хто тримає в руках зброю та на кого спирається володар у справі війни. Найманці й допоміжні війська — небезпечні та ненадійні. Якщо найманець здібний, він завжди намагатиметься зміцнити власну владу за рахунок князя. Якщо ж він нездарний — погубить правителя. Лише ті володарі та республіки, які можуть виставити власне військо, здатні досягти успіху, бо найманці нічого не роблять, окрім як програють. Лише добре озброєні можуть жити вільно.

Допоміжні це війська, послані іншим правителем, щоб допомогти вам. Як і у випадку з найманцями, якщо вони програють, ви розорені, а якщо вони виграють, ви в їхній владі. Найманці менш небезпечні, адже вони не підкоряються іншим правителям безпосередньо. Мудрий князь радше втратить власні війська, ніж переможе чужими, бо перемога позиченими військами насправді не є перемогою. Князівство, яке не має власного війська, насправді не є безпечним, бо залежить від фортуни, а не від власних сил. Немає нічого слабшого, ніж репутація влади, яка не базується на ваших власних силах.

Такою є думка Макіавеллі. Для нього справжня влада держави не може існувати без надійної військової сили.

Саме тому він вважає, що вивчення війни має бути головною метою князя. Знання війни настільки життєво важливе, бо воно утримує князів при владі. Якщо князі стають занадто вишуканими, щоб вивчати це мистецтво, вони втрачають свої держави. [12 с. 455]. Бути беззбройним робить інших зневажливими до такої держави. Ніхто не може очікувати, що озброєний чоловік буде слухатися беззбройного. Тому князь, який не розбирається у військових справах, не зможе добре працювати зі своїми солдатами. Навіть у мирний час правитель повинен зосередитися на війні і на військових навчаннях. Володар завжди повинен запитувати себе, як зробити найкращу військову перевагу ландшафту.

Такі думки Н. Макіавеллі іноді трактуються як попередження родині Медічі, яка відзначалася відсутністю військового керівництва. На відміну від більшості італійських князів свого часу, вони покладалися на своє багатство та дипломатичні здібності, а не на зброю, щоб забезпечити свою владу. Військова доблесть була цілком реальним способом потрапити на вершину за часів Макіавеллі. У жорстокому світі італійської політики беззбройного правителя швидко знищили б його більш сильні сусіди [12].

Макіавеллі також підіймає тему, присвячену тому, як має поводитися володар. Він зміг перевернути очікування читача, рекомендувавши правителям бути радше поганими, ніж добрими. Він свідомо виступає проти давньої традиції порадників для правителів, який передбачувано радив володарям бути зразками чеснот, завжди дотримуватися найвищих моральних принципів і бути чесними, надійними, щедрими й милосердними. Макіавеллі стверджує, що це можливо лише для уявного ідеального правителя, який живе в ідеальному світі, але в реальному житті володар оточений безпринципними людьми й мусить змагатися з ними, аби вижити [44].

Вважається, що репутація щедрості бажана, але її розвиток може бути небезпечним. Увага Н. Макіавеллі зосереджена на тому, що потрібно робити, аби створити відповідний публічний образ. Він зазначає, що справжня щедрість не принесе князю слави щедрої людини, бо її ніхто не побачить. Макіавеллі не

стверджує, що справжня щедрість — це погано. Його турбує вимушена показова щедрість, до якої змушений вдаватися князь, аби здобути репутацію. Підтримання таких розкішних демонстрацій зрештою призводить до збідніння князя, що змушує його використовувати ресурси своїх підданих. Це завдає справжньої шкоди всім — і самому князю також. Тож нібито чеснота виявляється зовсім не чеснотою [53]. Водночас Макіавеллі уточнює: нові правителі, які лише здобувають владу, повинні здаватися щедрими, але, утвердившись, мають негайно скоротити свої витрати. Він наводить переконливі приклади: і Людовік XII Французький, і Фердинанд Іспанський славилися ощадністю й водночас були завойовниками. Говорячи про завойовників, Макіавеллі робить цікаве зауваження: оскільки армії живуть за рахунок грабунку, їхній ватажок має бути щедрим, інакше солдати можуть залишити його. На думку Макіавеллі, це навіть бажано, адже йдеться не про майно князя чи його підданих, а тому цілісність держави при цьому не страждає [21].

Далі Н. Макіавеллі звертається до милосердя й жорстокості. Як і у випадку зі щедрістю та скупістю, він стає на бік нібито поганої якості. Своє судження він базує на тому, що приносить більше користі більшості. Немає сенсу бути милосердним, якщо це дозволяє безладу в державі вийти з-під контролю. Обмежена жорстокість, яка шкодить небагатьом, може запобігти масовому насильству й беззаконню, що шкодять багатьом. Милосердя, яке дозволяє більшості страждати, насправді не є милосердям. Неспроможність покарати винних карає невинних, які постраждають від майбутніх злочинів.

Як приклад Макіавеллі хвалить політику Чезаре Борджія, який приборкав беззаконня в Романї. Водночас він критикує флорентійський уряд за те, що той не втрутився у конфлікт у Пістої — підвладному Флоренції місті — коли там почалася громадянська війна. Хоча флорентійці й відправили Макіавеллі розслідувати ситуацію, вони нічого не зробили, і внаслідок боїв загинуло багато громадян.

Аналізуючи ідею, того, що володарі повинні дотримуватись слова, Н. Макіавеллі заперечує її і вважає, що ті, хто цього не робить, переважають тих, хто дотримується. Це і є виправдання Макіавеллі для обману: оскільки не варто очікувати, що інші володарі будуть дотримуватися обіцянок, вам також не слід вважати себе зобов'язаним дотримуватись слова перед ними. У світі, повному ошуканців, має бути й той, кого обманюють, і Макіавеллі стверджує, що таких людей вистачає — вони готові заплющувати очі на будь-який обман, якщо держава залишається мирною й процвітаючою. На думку Макіавеллі, государ повинен використовувати норми моралі з метою зміцнення держави. Оскільки проявляти чесноти на практиці «не допускають умови людського життя», государ повинен лише домагатися репутації добродішного правителя та уникати пороків, які можуть позбавити його влади [6, с. 221].

Окрему увагу Макіавеллі приділив контролю володаря над своїм публічним образом. Володар завжди повинен здаватися правдивим, милосердним і побожним, навіть якщо часом мусить діяти цілком протилежно. Більшість людей ніколи не побачить володаря таким, яким він є насправді; вони бачитимуть лише образ, який він транслює. А ті небагато, хто знає істину, нічого не зроблять проти нього, поки народ підтримує володаря — а народ підтримуватиме його, допоки той досягає успіху. Ця підтримка тісно пов'язана з головним стимулом людської поведінки — власницьким інтересом.

Головний стимул поведінки людини інтерес, що проявляється в різноманітності, пов'язаний з бажанням людей зберегти своє майно, що забезпечує прагнення до збільшення, прирощення власності. Нікколо Макіавеллі писав, що люди швидше простять смерть батька, аніж втрату майна. Власницький інтерес передує людській турботі про честь, велич і гідність. Невикорінений егоїзм людської природи з усією необхідністю вимагає створення держави вищої сили, здатної поставити людину в певні межі [2, с. 53].

Найкращий спосіб уникнути змов та вбивств це не допустити, щоб піддані зненавиділи або зневажали володаря. У державі існує дві головні

соціальні групи, увагу яких володар повинен здобути: знать і народ. Хоча володар не повинен відштовхувати знать, він насамперед має здобути прихильність народу, бо саме народ є більшістю, і його невдоволення може коштувати володареві як влади, так і життя. Того володаря, якого ненавидять і зневажають, найлегше вбити, бо змовники переконані, що народ підтримає це вбивство [21]. Такі змови справді турбували правителів епохи Відродження. Макіавеллі як приклад згадує вбивство 1445 року Аннібале Бентівольйо, володаря Болоньї, зазначаючи, що саме народна підтримка дозволила його родині зберегти владу, попри тяжке становище після вбивства. За життя самого Макіавеллі у Флоренції 1478 року змова Пацці проти Медічі призвела до поранення Лоренцо Прекрасного та загибелі його брата. В обох випадках вбивцями були представники могутніх конкуруючих родин, а не обурені піддані. Навіть визнаючи це, Макіавеллі зауважує, що не існує надійного захисту від вбивства, бо кожен, хто не боїться смерті, може вбити володаря. Попри це, він наголошує: народна підтримка — найкращий захист [21].

Щодо балансування між вимогами народу й знаті, Макіавеллі наводить цікавий приклад парламентської системи у Франції, яка дозволяла участь як аристократів, так і простолюдинів. Однак він не трактує це як демократичну інновацію — навпаки, як спосіб посилення влади самого монарха, бо дозволяє зняти з нього тиск, переклавши конфлікти між групами на нейтральний майданчик — по суті, переклавши неприємні обов'язки на інших, аби не псувати репутацію самого володаря.

Очікувано, що Н. Макіавеллі виступає проти роззброєння підданих, адже він висловлювався на підтримку народного війська замість найманців чи іноземних військ. Роззброєння громадян також є знаком недовіри з боку володаря, а Н. Макіавеллі високо цінує добрі стосунки між володарем і підданими. Як і роззброєння, будівництво фортець у місті також виявляє недовіру та демонструє слабкість. Жодна фортеця не може замінити довіру та підтримку народу [21]. Заохочення ворожих угруповань до конфлікту задля того, щоб тримати їх зайнятими, — це також ознака слабого й невпевненого

володаря. Макіавеллі натякає на флорентійську політику в Пістої, яку засудив як жорстоку. Він звинувачував фракціоналізм у деяких проблемах Італії, зазначаючи, що розділені міста легко піддаються зовнішнім загарбникам, бо одна зі сторін зраджує державу, сподіваючись отримати владу. Цікаво, що Макіавеллі не висловлює жодної думки щодо практики таємного заохочення ворогів, аби згодом здобути славу, подолавши їх — він лише згадує про це, не заглиблюючись у тему.

Н. Макіавеллі присвячує доведенню думки, що ті, хто викликає підозру, часто виявляються найвідданішими слугами нового володаря. Це не дивно, зважаючи на те, що сам Макіавеллі не користувався довірою з боку нової влади Медічі, а «Державця» присвятив саме їм, сподіваючись повернути собі посаду дипломата. Легко уявити, що Н. Макіавеллі говорить про себе, коли зазначає, що ті, хто почувається непевно у своїй посаді, працюють завзятіше й більше прагнуть довести свою вірність, ніж ті, кому володар уже довіряє [22]. Він також зауважує, що ті, хто був незадоволений попереднім режимом, можуть так само швидко розчаруватися і в новому володарі, тоді як ті, хто найбільше цінує стабільність держави, виявляться найбільш відданими.

Завоювання та відважні вчинки — перший шлях до зміцнення репутації. Прикладом для Макіавеллі є король Іспанії Фердинанд, проте оцінка його діяльності є неоднозначною [53]. Він напав на Гранаду; вигнав маврів з Іспанії; і напав на Африку, Італію та Францію. Ця діяльність тримала підданих враженими і заклопотаними, так що ніхто не встигав нічого проти нього зробити. Хоча Н. Макіавеллі називає його найславетнішим володарем християнського світу, він також різко критикує вигнання маврів з Іспанії, називаючи це огидним вчинком, прикритим релігійним приводом. Очевидно, що він захоплюється рішучістю та енергією Фердинанда, але засуджує його дії. Акцент на здатності Фердинанда вражати й захоплювати своїх підданих перегукується з описом страти Чезаре Борджією Ремірро де Орко, що залишила народ приголомшеним і задоволеним. Макіавеллі прямо згадує публічні видовища натякаючи, що видовищність — чи то у вигляді свят, драматичних

страт або зухвалих задумів — є одним з найважливіших інструментів володаря для впливу на громадську думку. Так само нагороди за заслуги чи покарання за провини мають мати елемент видовища. Це має викликати розмови, і ці розмови повинні зосереджуватись на тому, який володар видатний [53].

Інша рекомендація Макіавеллі стосується рішучості. Очікувано, з огляду на його прихильність до сміливих дій, він засуджує володарів, які намагаються залишатися нейтральними в конфліктах. Він подає це як практичне міркування: якщо володар не стане на чийсь бік, то після завершення боротьби може залишитися без союзників. У цьому обговоренні Макіавеллі робить одне з небагатьох позитивних тверджень про людську поведінку, зазначаючи, що люди не настільки безчесні чи невдячні, щоби відразу зраджувати союзників. Н. Макіавеллі зазначає, що володар повинен винагороджувати заслуги та заохочувати добробут, бо досягнення громадян зміцнюють державу. Володар має показувати свою прихильність до підданих, не принижуючи водночас гідності своєї посади. Певна відстороненість зберігає велич і підсилює повагу.

Міркування Н. Макіавеллі на тему міністрів та радників є водночас прямими і суперечливими. Розсудливий володар, навіть якщо він не відзначається особливим розумом, може обрати блискучого радника — і завдяки цьому вважатиметься мудрим. Але з іншого боку, володар, який сам не є мудрим, ніколи не отримає добрих порад, бо не зможе правильно їх оцінити. Хороший міністр буде відданий державі й дбатиме лише про інтереси володаря; однак міністри завжди ставитимуть власні інтереси на перше місце, якщо володар не примусить їх бути йому вірними [21]. Типово похмуре уявлення Макіавеллі про людську природу тут стикається з його переконанням, що добрі міністри є незамінними для володаря. Оскільки сам Макіавеллі був "добрим міністром" у Флорентійській республіці й щиро прагнув повернути собі цю посаду, не дивно, що він підкреслює цінність міністра, який по-справжньому відданий державним справам [22]. Макіавеллі зазначає, що володар має виявляти рішучість, прямоту й гідність. Володар повинен цінувати і навіть вимагати повну відвертість від своїх радників. Але якщо дозволити надто

вільне висловлення думок, це може підірвати гідність володаря держави, зробивши його занадто доступним. Попередження про небезпеку лестощів було стандартним застереженням у ренесансних порадах для правителів. Необхідною умовою сильної централізованої держави, на думку Макіавеллі, повинні бути гарне законодавство, гарне військо і гарні союзники. Король мусить чітко формулювати мету і досягати її всілякими засобами. Якщо державі загрожує занепад чи втрата незалежності, то в цьому разі він може ігнорувати моральні норми. Навіть більше, монарх постійно знаходиться у стані ворожнечі. Його оточують вороги як у державі, так і зовні. Тому він може нехтувати моральними засадами і застосовувати насилля, може уподібнюватися левові та лисиці. Такий принцип у політиці згодом отримав назву макіавеллізму. [7, с.30].

В останніх розділах цієї праці Н. Макіавеллі згадує короля Неаполя та герцога Міланського як володарів, що втратили свою владу, однак найбільше уваги приділяє Лодовіко Сфорца, до якого Макіавеллі ставився з презирством. Сфорца був ідеальним прикладом того, як не слід діяти згідно з принципами Макіавеллі: він заохотив Карла VIII Французького до вторгнення в Італію, а коли повернувся Людовік XII, французи позбавили Сфорцу держави й узяли в полон. Макіавеллі покладає на нього провину за багато нещасть Італії, спричинених іноземними вторгненнями. Що ж до Фредеріка Арагонського, короля Неаполя, то він є менш справедливим прикладом, адже його усунули внаслідок таємної угоди між Людовіком XII і Фердинандом II про поділ Неаполя. Перед обличчям двох великих держав Фредерік мав дуже мало шансів зберегти владу. Особливо різко Н. Макіавеллі засуджує ледачість і бездіяльність італійських володарів, бо ідеальний володар завжди має щось планувати й передбачати небезпеки, аби уникнути катастроф у майбутньому [21]. Наприкінці Н. Макіавеллі знову повертається до своєї улюбленої теми самодостатності: покладатися на інших — завжди помилка, бо інші перебувають поза межами твоєї влади. Лише контроль над власними ресурсами може дати справжню безпеку [9].

Н. Макіавеллі обговорює співвідношення дії та фортуни у визначенні успіху володаря. Він у творах "Державець", "Історія Флоренції", "Міркування про першу декаду Тіта Лівія." заперечував теологічний підхід до з'ясування сутності держави і права та обґрунтовував концепцію фортуни (долі). З цього приводу Макіавеллі зазначав, що правителі, які повністю підкорялися долі, не змогли вистояти проти її ударів і втратили владу. На його думку, влада в державі може бути здобутою з допомогою зброї чи милості долі [7, с. 29].

Макіавеллі зіштовхується з проблемою: чому одна людина досягає успіху, а інша — ні, хоч діють однаково, або чому абсолютно різні методи приводять до одного результату. Макіавеллі уявляє фортуну як сукупність постійно мінливих умов, де конкретні дії можуть призвести до успіху або поразки. Для пояснення він вдається до однієї з небагатьох розгорнутих метафор — змальовує фортуну як стихійну силу, подібну до річки, що здається некерованою, але яку можна спрямувати й приборкати завдяки людській діяльності.

Правитель має бути схожим на сильного лева, щоб страхати вовків, і на хитрого лиса, щоб не втратити в пастку. Відмежування політики від моралі, по суті, перетворилось у проповідь Макіавеллі аморалізму в політиці. Політика, у розумінні мислителя, це сфера підступності й віроломства. Відтоді аморальна політика за принципом «мета виправдовує засоби» дістала назву «макіавеллізм» [13, с. 46].

Останній розділ Державця — це заклик Макіавеллі до родини Медічі очолити Італію й вивести її з-під іноземного гніту завдяки сильному, централізованому правлінню. Н. Макіавеллі обговорює різні військові методи, які застосовують німці, швейцарці, французи та іспанці. Військова справа була ще одним із головних інтересів Макіавеллі. У 1520 році він написав окрему працю на цю тему — Мистецтво війни. Найпалкішим він є тоді, коли описує хоробрість і силу італійського національного духу, дорікаючи нерозумним правителям, які не зуміли використати цей величезний потенціал [17]. І навіть

тут він не стримується від іронії: італійці, за його словами, добре б'ються поодиночі, але не підкоряються владі, бо кожен вважає себе найрозумнішим.

У книзі є повторні згадки про Бога, який до цього моменту майже не з'являвся у міркуваннях Макіавеллі. Італія благає Бога про визволителя, Бог сприяє Медічі, Бог хоче, щоб народ використовував вільну волю, Бог посилає знаки, які вказують, що час настав. Н. Макіавеллі навіть згадує людину, яку вважали помазанцем Божим для порятунку Італії — Чезаре Борджіа, який, міг би об'єднати країну. Та Італія все ще чекає на обіцяного спасителя. Гіркота від підкорення Італії іноземцями пронизує увесь останній розділ. Усі спостереження та поради Н. Макіавеллі щодо держави та володаря були спрямовані на досягнення цієї мети — появу лідера, який звільнить Італію від варварів і об'єднає її. Лише тоді Італія стане мирною та процвітаючою державою, яку уявляє Макіавеллі, з володарем, що працює задля безпеки й стабільності своїх підданих [53].

У "Державці" Нікколо Макіавеллі виступає не лише політичним теоретиком, але й науковцем з тонким аналізом свого часу та глибоким вболіванням за долю Італії. Його трактат був не лише підручником для правителів, але й віддзеркалював драматичні історичні події свого часу: внутрішні розбіжності в Італії, постійну загрозу з боку іноземних держав та кризу ефективного національного управління. Реалістичний і подекуди цинічний підхід Макіавеллі до влади є тією призмою, крізь яку він змальовує модель сильного правителя, здатного встановити порядок і незалежність. Водночас "Державець" є глибоко особистим документом: автор відвернувся від політики і прагнув повернутися до неї, залишивши при цьому інтелектуальну спадщину. Н. Макіавеллі був прагматиком, патріотом і стратегом, чиї праці, незважаючи на суперечливість, послужили фундаментом для розвитку сучасної політичної думки. Його Міркування про володарів стало маніфестом часу, закликом до національного відродження та спробою відповісти на головне питання свого часу: як побудувати сильну та стабільну державу в умовах кризи.

2.2. Міркування про першу декаду Тіта Лівія

У своїй великій праці Н. Макіавеллі, який був переконаним республіканцем, розвиває власну ідею ідеальної держави, загальною ниткою якої служить римський історик Тіт Лівій, тому що Лівій займався основою Римської держави. Макіавеллі докладно зупинився на тому, що історія повторюється, і навів у своїй праці безліч прикладів з античності та сучасної йому історії Італії [19]. Багато хто пам'ятає Макіавеллі за його підручником для володарів - "Державець", однак його більш серйозною і глибокою роботою є "Міркування про Тіта Лівія". Якщо "Державець" був набагато більш практичною роботою, то "Міркування" охоплюють політичну теорію, військову теорію, філософію та практичну політику. "Міркування" розділені на три книги і спираються переважно на історію Римської республіки Тіта Лівія. Перша книга здебільшого присвячена політичній філософії та теорії. Друга книга здебільшого присвячена військовій теорії та веденню війни - речам, яких правителі та нації не можуть уникнути, тому повинні мати уявлення про них. Третя книга - це здебільшого збірка різноманітних роздумів про лідерство, релігію і політику.

Вивчаючи розповідь Лівія про Римську республіку, Макіавеллі детально обговорював концепцію республіканського правління. На відміну від "Державця", в якому підтримується монархія або навіть тиранія, "Міркування про Лівія" часто цитують як доказ республіканських симпатій Макіавеллі [53].

Макіавеллі починає свій великий трактат з питань державного устрою та політичних форм. Макіавеллі зауважує, що існує декілька типів держав: а саме, міста заселені і підтримуються первісними засновниками, або захоплені іноземцями, або побудовані мігрантами, які не є корінними жителями території, на якій вони будують своє місто: "Всі міста будуються або людьми, які є корінними жителями того місця, де вони будуються, або іноземцями". Турбота про свободу, звичаї і традиції, яка є основною побічною проблемою для Макіавеллі, також пов'язана з цією проблемою. Корінні міста, як правило, були засновані в умовах свободи, оскільки вони були побудовані через відкрити

асоціацію та союз із сусідами. Міста, завойовані іноземцями, майже ніколи не бувають вільними. Лише міста, збудовані на чужих землях людьми, які самі будували своє місто (як Еней та троянці), є вільними, бо саме їхня праця призвела до формування їхнього міста, яке вони називають домом [18].

Загалом, Н. Макіавеллі зводить усі політичні форми до двох: Республіка і Тиранія. Республіка — це політична форма, де представлені інтереси всіх верств суспільства, хоча не обов'язково рівною мірою. Якщо всі групи та інтереси мають представництво, така система може вважатися республікою. Правління більшості (демократична тиранія) не є республікою, так само як божественна монархія (тиранія одноосібного правління) не є республікою. [19]. Тиранія з будь-якою формою правління, яка не включає представництво інтересів усіх сегментів суспільства, є тиранією. Макіавеллі чітко висловлює свою зневагу до монархії. Монархія, на його думку, є формою правління, яка найімовірніше перетвориться на тиранію. Демократія є формою, яка найімовірніше виявляється нестабільною. Республіканізм Макіавеллі ґрунтується на змішаній конституції, але він вважає, що змішана конституція виникає через політичний конфлікт. Змішана конституція представляє всі верстви та фракції суспільства, і саме тому вона є "змішаною". Центральна тема першої книги полягає в тому, як найкраща форма політичного правління, або як Римська республіка стала більш досконалою республікою, досягається через конфлікт. Макіавеллі не вірить у концепцію "божественного походження" конституцій [19]. Він також не погоджується з класичними політичними філософами (Платоном, Аристотелем, Цицероном тощо), які вважали, що найкращий політичний режим можна раціонально сконструювати, вивчаючи природу та відтворюючи її принципи в конституції. Світ є хаотичним і недосконалим місцем. Але саме ця хаотичність і недосконалість рухають прогрес уперед. Політичний конфлікт між різними групами та інтересами в суспільстві сприяє формуванню змішаної конституції, яка включає представництво всіх верств і, таким чином, забезпечує стабільність і розвиток республіки.

Уявлення Н. Макіавеллі про людину подібне до концепції занепаoloї людини у Августина. Людина є зіпсованою, так би мовити, первородним гріхом, жагою до панування, особистої вигоди та влади. Завдання закону й уряду є стримування людської гріховності і спрямовування її в бік загального блага. Оскільки держави не починаються з ідеальних конституцій, всі держави страждають від внутрішніх чвар, які або руйнують державу, або зміцнюють її. Що стосується Риму, предмета його аналізу, то внутрішній конфлікт зміцнив його. Знову ж таки, Н. Макіавеллі, розмірковуючи про конфлікти між патриціями і плебеями, пише: "Таким чином, після багатьох безладів, заворушень і небезпеки розбіжностей, що виникли між плебеями і знаттю, для безпеки плебеїв було створено трибуни і ці трибуни були наділені такою владою і авторитетом, що вони завжди могли згодом виступати посередниками між плебеями і сенатом і могли стримувати зухвалість знаті" [18]. Будучи знавцем людської психіки, Макіавеллі застерігав правителів не зазіхати на майно підданих, оскільки це неминуче породжує ненависть. Він дає практичну пораду правителю: "Навіть коли государ вважає за потрібне позбавити когось життя, він може зробити це, коли мала місце підходяще обґрунтування і очевидна причина, але він повинен остерігатися зазіхати на чуже добро. Люди швидше забудуть смерть батька, ніж втрату майна" [33].

Після вигнання царя Рим формально став республікою, але фактично залишався тиранією, де владу мали лише багаті патриції, а інтереси простолюдинів ігнорувалися. Боротьба станів призвела до створення посади народних трибунів — представників простолюду, які могли захищати їхні права. Це мало кілька важливих наслідків. По-перше, інтереси ширших верств населення почали враховуватися, що зробило республіку більш справедливою і менш тиранічного характеру, адже суть республіки — в представленні всіх суспільних груп. По-друге, простолюдини отримали відчуття залученості до держави, почали бачити в ній свою справу, тому були готові її захищати — це головна перевага республіки перед тиранією, де звичайний народ не має стимулу жертвувати заради спільного блага. По-третє, політичні конфлікти і

компроміси (як-от створення трибунату) сприяють зростанню свободи й стабільності. Для Макіавеллі свобода і стабільність — взаємозалежні.

У Макіавеллі розвиток найкращої форми правління відбувається майже як наслідок історичної випадковості. Конституції формуються з часом у процесі історичного розвитку, поступово вдосконалюючись. Найкраща конституція виникає не через відмову від спадщини предків, а через розвиток цієї спадщини, яка з часом дає плоди [18]. Римляни, як стверджує Макіавеллі, мали природне чуття до свободи, навіть попри недосконалість свого початку. Він також говорить, що римляни справедливо шанували свою історію, своє заснування і своїх засновників — саме тому, що дух боротьби і свободи продовжував розвиватися і зрештою призвів до повалення Тарквінія та до поступового включення плебеїв у конституційний порядок. Усе це було б неможливим без конфлікту. І це навряд чи могло б розвинутися, якби римляни не мали в собі зерна і прагнення до свободи [44].

У Макіавеллі розвиток найкращої форми правління відбувається майже як наслідок історичної випадковості. Конституції формуються з часом у процесі історичного розвитку, поступово вдосконалюючись. Найкраща конституція виникає не через відмову від спадщини предків, а через розвиток цієї спадщини, яка з часом дає плоди. Римляни, як стверджує Н. Макіавеллі, мали природне чуття до свободи, навіть попри недосконалість свого початку. Він також говорить, що римляни справедливо шанували свою історію, своє заснування і своїх засновників, і саме тому, що ідея свободи продовжувала розвиватися і зрештою призвела до повалення Тарквінія та до поступового включення простолюдинів у конституційний порядок. Усе це було б неможливим без конфлікту. І це навряд чи могло б розвинутися, якби римляни не мали в собі прагнення до свободи [44].

Однією з особливих ідей Макіавеллі є те, як він перевертає світогляд Августина. Святий Августин з Гіппона відомо стверджував, що людина у своєму падінні прагне панування. У своєму відчуженні та зіпсованості людина жадає контролю над іншими. Падша людина живе в постійному конфлікті.

Макіавеллі приймає цю антропологічну істину, але тлумачить її інакше. На його думку, прагнення до величі та слави не потрібно стримувати, як вважав Августин, а навпаки, його слід розкрити і спрямувати. Макіавеллі щиро вірив, що якщо світ є боротьбою, тому що люди за своєю природою злі, то найуспішнішою буде та держава, яка зуміє дати вихід людським пристрастям так, щоб вони не знищили саму державу. Як і в інших випадках, він звертається до прикладу заснування Риму, щоб підтвердити цю думку. Так само, як і у випадку з природним потягом римлян до свободи, який, на його переконання, був головним рушієм історичного розвитку римської республіки та її майбутньої величі. [20].

Криза або конфлікт, як описує Н. Макіавеллі, виявляє велич, схильність до ризикованої поведінки окремих особистостей. Саме індивідууми надихають маси. Замість того, щоб обмежувати жагу до величі, замість того, щоб стримувати жагу до амбіцій, замість того, щоб створювати бар'єри для придушення ризикованої поведінки, епізод вбивства Ромулом Рема вивільнив схильність до ризику, героїчний індивідуалізм та турботу про спільне благо, коли одна людина (Ромул) взяв на себе тягар майбутніх поколінь у своїх діях. За міфами, Ромул заснував Рим, убивши свого брата Рема через суперечку щодо місця та влади в новому місті. Нікколо Макіавеллі тлумачить цей акт як приклад необхідної жорстокості для досягнення величі. Ромул, убивши Рема, усунув конкурента, консолідував владу і став єдиним засновником Риму, що дозволило йому реалізувати амбітне бачення сильної держави. Для величі, на думку Н. Макіавеллі, потрібно ніщо інше, як дозвіл на індивідуальну ініціативу, амбіції та ризик [40]. Народ, який уникає ризику, зневажає індивідуальну ініціативу та амбіції як жадібні та егоїстичні, є слабким народом, який з часом буде знищений більш амбітним та схильним до ризику народом [19]

У своїх «Міркуваннях» Макіавеллі наводить багато прикладів індивідуальних вчинків героїзму та жертви, навіть натхненного самогубства, як от коли Децій покінчив із собою, а Торкват його син зробив те саме заради виживання спільного блага і республіки, якою був Рим. Важливість Ромула

полягає в тому, що початок римської держави і народу не лише в акті жертви заради спільного блага, а й у готовності ризикувати. Ромул взяв на себе ризик убити Рема і погодитися на страту Тіта Татія, що заклало в римлян винятковий дух готовності до ризику. Вивільнення людської пристрасті через ризиковану поведінку є необхідним для виживання будь-якої республіки. [44]. Оскільки, на думку Макіавеллі, походження Риму базувалося на індивідуалізмі ризику з оглядом на спільне благо, сталося саме так, що Рим став республікою ризику, де свободі надавали великого значення, що об'єднувало римлян і приводило до багатьох вчинків індивідуального ризику навіть ціною життя того, хто ризикував. Для Макіавеллі велич римлян як спільноти і окремих римлян як індивідуальностей пов'язана з їхнім прагненням проявляти ініціативу, здійснювати й розпочинати ризиковані дії та пам'ятати про спільне благо.

Важливим вкладом Нікколо Макіавеллі в історію політичної думки стало те, що теологічній теорії держави протиставляє концепцію світської держави, обґрунтовуючи закони держави Розумом і досвідом, а не теологією. Політика є лише автономний бік людської діяльності, є втіленням вільної людської волі в межах необхідності. Політику визначає не Бог і мораль, а сама практика, природні закони життя і людська психологія [2, с. 53].

Н.Макіавеллі часто звертається до питання релігії. Він не був релігійним, але вірив у соціальну корисність релігії. Питання Бога, спасіння та безсмертя душі не мали для нього значення. Для нього було важливо, чи релігія корисна для націй і чому життєздатність нації пов'язана з життєздатністю її релігії. Релігія прищеплювала людям мужність і рішучість. Під час облоги Вейї віщуни проголосили: "Вейя буде розгромлена в рік, коли озеро Альбан вийде з берегів; це змусило солдатів терпіти труднощі облоги, сподіваючись взяти місто штурмом, і вони задовольнялися тим, що продовжували кампанію до тих пір, поки Камілл не став диктатором і не захопив місто після десяти років, протягом яких воно перебувало в облозі". Оскільки солдати, глибоко віруючі, вірили в пророцтво про те, що місто впаде, вони були готові терпіти труднощі протягом десяти років, і місто врешті-решт впало. Історична заслуга Нікколо Макіавеллі

— погляд на державу як природне утворення, що досягається на основі домовленості людей в інтересах захисту і цілісності країни. Закони ж породжені Розумом і досвідом історії, а не йдуть від самого Бога [2, с. 54]. Релігійні люди бачать взаємозв'язок там, де інші не бачать. У цьому їхня велика перевага перед тими, хто не має таких твердих переконань. Як зазначає Н. Макіавеллі, віщуни і ворожбити завжди супроводжували армії, щодо того, чи матиме військо успіх. Коли віщуни читали погані прикмети і повідомляли про це, військо утримувалося від бою. Коли ж віщуни читали добрі віщування і повідомляли про це, армія вступала в бій. Як зазначає Н. Макіавеллі, неважливо, чи були знаки точними у своїх пророцтвах, важливо те, що сприятливі знаки служать будь-якій іншій меті, окрім того, щоб солдати впевнено йшли в бій, бо з такої впевненості майже завжди випливає перемога [17]. Для Н. Макіавеллі важлива практична користь релігії, а не її загальна теологія чи світогляд. Допоки релігія вселяла хоробрість у своїх віруючих, особливо в армії, вона допомагала римлянам у їхній експансії та величі [19]. Більш змістовний коментар Н. Макіавеллі щодо релігії та її користі для суспільства з'являється на початку третьої книги. Макіавеллі розуміє людину як релігійну тварину. Релігія - це першооснова людини та її державного устрою, тобто, релігія створює міф про заснування та історію походження народів та їхніх міст. Макіавеллі також визнає, що все має обмежене існування, включно з державами і релігіями, але держави і релігії, які здатні проіснувати найдовше, це ті, які шанують своє походження. Саме Ніколо Макіавеллі одним із перших, взяв на себе відповідальність за спростування теологічної моделі держави (й суспільства взагалі) і одночасну побудову її світської моделі, що ґрунтується на матеріальному інтересі людини. Це був крок вперед у галузі суспільної думки [19]. Його можна назвати першою революцією в суспільствознавстві, яка започаткувала вчення про суспільство в контексті його власного розвитку, а не лише як прояв “єдиного” і “божественного”. Звичайно релігійні твердження не канули в небуття. Вони й надалі вживали на зміст нових філософських моделей суспільства, хоч і не завжди цей вплив можна безпосередньо простежити [30].

Макіавеллі розмірковує про взаємовідносини між релігією та державою, і у висновку приходить до того, що держава не може існувати без міфології, релігії чи певного усвідомлення самої себе. Протягом всієї історії релігія забезпечує це відчуття себе і свого значення у світі і має, незалежно від теологічної реальності, велику користь. Життєздатність держави та її народу проявляється в їхній повазі та пошані до своїх релігій. "Як тільки Рим було відвойовано, римляни відновили всі інститути своєї давньої релігії, покарали фабіїв, які воювали "всупереч законам народів".

Для Макіавеллі важлива не етика релігії. Н. Макіавеллі розглядає релігію як інструмент, що допомагає людям усвідомити і відчувати свою місію та долю. Людей, які палко вірять у щось, у будь-що, буде важче перемогти, ніж людей, які ні в що не вірять [31].

Н. Макіавеллі дає власну версію платонівського міфу про благородну брехню з книги "Держава". Платон стверджував у "Державі", що функціональність держави залежить від певної благородної брехні, якогось базового міфу, в який громадяни вірять, навіть якщо це неправда. Це було спостереження Платона про те, як держави підтримують себе, і будь-яка ідеальна держава потребує своїх міфів. Так само і Н. Макіавеллі вбачає цю істину в корисності релігії. Релігія забезпечує спільну свідомість і міфи, які об'єднують розрізнені держави і вимагають жертв від своїх прихильників. Одже, філософ вважає, що людям необхідно вірити в Трансцендентне, оскільки це дає людям відчуття вічності і піднесеності, за яке вони готові померти (або взяти на себе важкі випробування, вважаючи себе при цьому побожними і благочестивими). Держави в остаточному занепаді і люди, що приймають свою приреченість, цураються релігії - як це було під час завоювання Риму галлами в 380 р. до н.е. Держави на підйомі і люди, впевнені в собі - як це було під час заснування і відновлення Риму - приймають релігію з фанатизмом, що дає їм перевагу в мирських справах. І саме тому релігія важлива більше, ніж її претензії на богослов'я чи прочитання пророцтв. Саме Ніколо Макіавеллі одним із перших, взяв на себе відповідальність за спростування теологічної моделі

держави (й суспільства взагалі) і одночасну побудову її світської моделі, що ґрунтується на матеріальному інтересі людини. Це був крок вперед у галузі суспільної думки. Його можна назвати першою революцією в суспільствознавстві, яка започаткувала вчення про суспільство в контексті його власного розвитку, а не лише як прояв “єдиного” і “божественного”. Звичайно релігійні твердження не канули в небуття. Вони й надалі вживали на зміст нових філософських моделей суспільства, хоч і не завжди цей вплив можна безпосередньо простежити [30].

Ця робота показує, що Макіавеллі віддає перевагу республіці над усіма іншими формами правління. Він віддає перевагу республіканському правлінню здебільшого для державних і практичних цілей. Хоча Макіавеллі, безумовно, є прихильником свободи і порядку, він не вважає, що люди від природи схильні до свободи, хоча вони можуть бути схильні до порядку через рабство. Завдання полягає в тому, щоб пробудити або прищепити дух свободи в стаді [34]. Монархія, олігархія і навіть анархічна демократія є недостатніми для цього. Таким чином, всі інші форми правління є, згідно з редукціонізмом Макіавеллі, альтернативними формами тиранії, де деякі або багато хто є підневільними рабами під владою одного, кількох або більшості. З іншого боку, республіки, надаючи найбільше представництво всіх інтересів суспільства в органах влади, дозволяють отримати найбільшу підтримку від своїх громадян.

Свобода народжується не з пасивності, а з активної участі громадян. Автор наголошує, що саме залученість і небайдужість людей є основою свободи. Наприклад, якби не активна реакція римлян на вбивство Лукреції, Рим продовжував би страждати під тиранією Тарквінія та його нащадків. Саме активна більшість — простолюдини, які складали основну частину населення Риму, — забезпечила Риму силу, єдність і відданість, що дозволили перемагати сусідів і захищати свободу. Без їхньої участі Рим міг би бути знищений іншими державами. Крім того, видатні лідери, такі як Цинциннат, Децій чи Торкват, надихали громадян і воїнів своєю сміливістю у скрутні часи. Їхні дії допомагали зберігати римську свободу.

Макіавеллі — теоретик свободи, але його концепція свободи відрізняється від ідеї природної свободи, яку пропонували такі мислителі як Джон Локк, Жан-Жак Руссо чи Томас Пейн. Свобода за Макіавеллі виникає через боротьбу та готовність розширювати або відвойовувати її завдяки вольовим діям. Свобода і порядок не суперечать одне одному. Як показує історія Конфлікту станів і піднесення Риму до величі, стійкий порядок римської держави відповідав зростанню свободи, наданої більшості, а не лише патриціям. Однак надмірний порядок не завжди гарантує свободу. Навпаки, надмірний порядок, який обмежує свободу, є крихким, що видно на прикладі історії Тарквінія та його синів. Порядок досягається разом із максимальною свободою, але це не безконтрольна свобода, а свобода, яка підтримується через обов'язки її захищати, що вимагає активної участі та самопожертви громадян. Тому республіка для нього є найпридатнішою формою правління для процвітання свободи і порядку протягом тривалого періоду часу. Найдовше живуть ті держави, які досягли балансу між свободою і порядком, надаючи своїм громадянам велику частку в їхньому добробуті. Оскільки республіки дають найбільший інтерес масам, то маси будуть більш охоче захищати республіку і боротися за неї, ніж за тиранічних формах правління [19].

Громадяни відчують прив'язаність до своєї держави через свободу, яку вони мають, і з більшою готовністю будуть боротися і вмирати за державу, якою вони користуються, за свободу, якою вони користуються. У цьому сенсі свобода і державність йдуть разом у світогляді Макіавеллі. І саме про це йдеться у "Міркуваннях". Як найкраще утримувати і керувати державою та всіма функціями управління і політичного керівництва. На думку Макіавеллі, найкращий спосіб зробити це - через республіканську державу, яка, даючи свободу і забезпечуючи стабільність своїм жителям, шануючи і підтримуючи релігію народу, здатна покластися на своїх громадян, які можуть взяти на себе труднощі і жертви, іноді необхідні [12]. Тобто, навіть у прихильності Макіавеллі до республіканізму ми бачимо його політичний реалізм у повній мірі. Саме політичний реалізм, а не ідеалізм, був причиною його підтримки

республіканських режимів. Це важливо для розуміння Н. Макіавеллі та його ідей.

2.3. Флорентійські хроніки

У 1520 році за підтримки друзів Н. Макіавеллі отримав офіційне замовлення від Флорентійського університету, очолюваного Джуліо де Медічі, на написання історії Флоренції. В Італії епохи Відродження офіційна історія розумілася як засіб збереження політичної репутації держави як для сучасників, так і для нащадків. Історії мали бути достовірними та красномовними, зосереджуючись не на розкритті істини, а на вражаючій презентації. Від офіційного історика не вимагалось проводити глибокі дослідження чи відкривати нові факти; головним була не правда, а форма. Його завданням було зробити відомі події такими, що запам'ятовуються, через вмілу презентацію. Історія мала бути моральним прикладом: показувати, що повинен і чого не повинен робити громадянин [22].

Загалом "Флорентійські хроніки" охоплюють не лише історичні події Італії, але й висвітлюють політичну історію міжнародних відносин у Західній Європі. Це чітко виражено в самій структурі праці. Так, перша книга присвячена політичній історії Давнього Риму, хоч і охоплює період до XV ст. У трьох наступних розглядається історія Флоренції аж до встановлення Синьйорії Медічі в 1434 р. У другій частині, яка складається з 4-х книг, досліджується історія правління Медічі в XV ст. [12].

Коли попередні історики подавали суперечливі версії однієї й тієї ж події, Н. Макіавеллі — на відміну від деяких своїх сучасників і попередників — не згадував про ці розбіжності і не викладав свою думку про те, яка версія, на його думку, є найбільш вірогідною. Він дотримувався одного джерела за раз. Значні частини його твору базуються на універсальній історії гуманіста Ф. Бйондо, інші — на флорентійському літописі Віллані, ще інші — на історіях Флоренції Бруні чи Кавальканті. Макіавеллі задовольнявся тим, що скорочував і узагальнював матеріали цих авторів. Його спроби зобразити італійців XV

століття в класичних образах видаються дещо недоречними; наприклад коли, він пише, що венеційські державні діячі, відомі своєю політичною стриманістю та мудрістю, могли розплакатись після промови флорентійського посла.

Структура історії Флоренції Н. Макіавеллі є складною. Як вже згадувалося вище, перша книга охоплює політичну історію Італії від падіння Римської імперії до початку XV століття. Далі йдуть три книги, присвячені внутрішньому розвитку Флоренції до моменту приходу до влади Медічі у 1434 році. Друга половина твору, яка також складається з чотирьох книг, присвячена періоду правління Медічі у Флоренції; тут тісно переплітаються зовнішня політика і внутрішні події.

Макіавеллі виправдовував таку структуру тим, що, прочитавши флорентійські історії Бруні й Поджо, він побачив, що в описах війн, які флорентійці вели проти іноземних правителів і народів, вони були дуже точними, але про громадянські розбрати, внутрішні конфлікти та їхні наслідки, вони мовчали або писали надто коротко. Тому він вирішив заповнити цю прогалину і розповісти про внутрішні події Флоренції з найдавніших часів.

Проте, оскільки Макіавеллі добре розумів, що перебіг внутрішніх подій значною мірою залежав від воєн і зовнішньої політики, він вважав за необхідне дати огляд зовнішньої політики у вступній першій книзі. Внутрішня історія, ймовірно, особливо захоплювала Макіавеллі, адже він вірив, що вона може показати постійні політичні проблеми і навчити майбутні покоління.

Ця форма структури служила ще одній меті: почавши виклад історії Флоренції від її заснування, він міг зменшити обсяг розповіді, присвячений режиму Медічі; він міг бути менш докладним у питаннях, де стикаються його особисті переконання і прагнення здобути прихильність Медічі.

Те, як Макіавеллі згодом викладає історію Флоренції періоду правління Медічі, є дуже винахідливим. Хоча він заявив, що приділятиме однакову увагу як внутрішній, так і зовнішній політиці, у цій частині твору основний акцент зроблений саме на зовнішній політиці й війнах. І завдяки цьому зміщенню

фокусу внутрішня флорентійська ситуація за Медічі виглядає менш висвітленою і не так впадає в очі.

Тією мірою, якою він усе ж таки писав про внутрішню політику у Флоренції за Медічі, він зосереджувався переважно на різних спробах повалити їхній режим. Висміюючи слабкості, дурість і нерішучість змовників, Макіавеллі зміг показати Медічі значно вищими за своїх ворогів, однак він утримувався від прямих позитивних заяв щодо політичної системи правління Медічі [20].

Звісно, образи Козімо та Лоренцо де Медічі мали бути показані у сприятливому світлі. Варто зазначити, що ці оцінки подані у формі похвального слова, яке прославляє їхні особисті якості, а не систему правління Флоренції.

Особлива цінність "Флорентійських хронік" у тому, що автор започатковує нове історіографічне світобачення. Певна річ, ми звикли до розуміння нерозривного зв'язку зовнішніх та внутрішніх політичних факторів, але слід пам'ятати, що Мак'явеллі перший сказав про це. Стоячи біля витоків буржуазної науки, Мак'явеллі розробив програму величезної історичної ваги, органічно пов'язав свою теорію з практичними вимогами дійсності, з ідеями прогресу [12].

Призначена форма, до якої Макіавеллі мав пристосувати свою працю, також мала наслідком надання його "Флорентійській історії" її унікальної цінності та перетворення її на вираз його політичної думки. Оскільки "Флорентійська історія" Макавеллі не мала на меті досягти того, чого зазвичай очікується від історичної праці — а саме, представити нову картину минулого на основі оригінальних досліджень, — а радше подати добре відомі факти в новій формі, Макіавеллі міг діяти вибірково. "Флорентійські хроніки" не забезпечує рівномірного висвітлення ходу подій. Певні події та періоди згадуються лише побіжно; інші, які захоплювали Макіавеллі, обговорюються дуже детально; деякі набувають характеру коротких історичних есе, в яких Макіавеллі викладає власні ідеї. Наприклад, щодо подій чотирнадцятого століття Макіавеллі з великою ретельністю та докладністю писав про тиранію герцога Афінського та повстання чомпі; сучасною мовою ці розповіді можна

було б назвати соціологічними дослідженнями піднесення тираній та ходу революцій. У своєму описі п'ятнадцятого століття Макіавеллі з нескінченними подробицями розповідав про кампанії італійських кондотьєрів; він перебільшував їхню обережність та "безкровність" їхніх битв, щоб довести свою тезу про неефективність італійської військової організації [20]. Класичний звичай починати різні книги історичної праці загальними роздумами та прикрашати історію довгими промовами надав Макіавеллі ще одну можливість для викладу власних політичних поглядів. "Флорентійські хроніки" містить стислі виклади деяких улюблених ідей Макіавеллі: конституційний цикл, вплив партійної боротьби та аморальний характер успішної політичної дії.

Загалом, деякі історіографічні принципи Макіавеллі аж ніяк не вписувалися в ті історіософські концепції, які були провідними в творчості письменників та мислителів середньовіччя і присвячувалися питанням про співвідношення світської та духовної влади, влади папи, імператора тощо. У всіх подібних дослідженнях ставилося завдання накреслити шлях до вічності, отож земні проблеми були підпорядковані цій концепції.

Це знову ж таки не збігалось з політичними роздумами Макіавеллі. Тим більше, що він релігії, надає певного інструментального характеру.

Тому, можна відзначити, що "Флорентійські хроніки" це блискучий пам'ятник політичної думки пізнього Відродження, історико-філософське дослідження. Це була остання праця Макіавеллі.

2.4. Мистецтво війни

"Мистецтво війни" — це книга, яку Макіавеллі написав у 1519–1520 роках. У ній він пояснює, як організувати сильну армію та чому це важливо для держави. Книга написана як діалог, де різні персонажі (зокрема Фабріціо Колонна, який, можливо, відображає погляди самого Н. Макіавеллі) дискутують про військову стратегію та управління. Дія відбувається в саду Орті Орічелларі у Флоренції, де збиралися аристократи та інтелектуали. Головним доповідачем є Фабріціо Колонна — професійний кондотьєр і авторитет

Макіавеллі у військовому мистецтві. На противагу літературним гуманістам, він закликає наслідувати античних авторів у «сильному й суворому, а не в ніжному та м'якому», тобто у війні. Фабріціо, хоча й сам найманець, виступає проти використання найманців у новітні часи та подає римське військо як зразок військової досконалості. Згодом цей діалог був високо оцінений пруським теоретиком війни Карлом фон Клаузевіцем (1780–1831) і здобув чільне місце в історії військово-теоретичних творів [44]

Книга поділена на 7 частин і починається з передмови, де Н. Макіавеллі пояснює, чому він її написав. Написав він цю працю з кількох причин. Як уже згадувалося вище на той час Італія була роздроблена на маленькі міста-держави, які постійно воювали між собою та зазнавали нападів з боку сильніших країн. Флоренція, рідне місто Н. Макіавеллі, була слабкою через свою залежність від ненадійних найманців, яких він вважав невмотивованими. Він ненавидів найманців і вірив, що тільки армія громадян, які люблять свою країну, може зробити державу сильною. Натхненний Стародавнім Римом, Н. Макіавеллі захоплювався дисциплінованою римською армією і хотів, щоб Італія взяла з неї приклад, щоб захистити себе і, навіть можливо в майбутньому об'єднатися. Крім того, на момент написання книги Н. Макіавеллі перебував у вигнанні після падіння Флорентійської республіки, втративши свою політичну позицію. Іншою причиною написання було те, що він хотів показати свою цінність як мислителя і довести, що його задуми можуть допомогти державцям зміцнити державу. Ця праця була його спробою дати практичні поради, як створити сильну армію та ефективно управляти країною. Все це було заохочене його мрією про могутню, об'єднану Італію, здатну протистояти ворожим силам. Як альтернативу найманим військам Макіавеллі запропонував використовувати власні регулярні війська держави і спеціальні загони [17]. Колись йому навіть удалося зробити спробу створення таких військ у Флоренції, але по примсі долі ці війська були розбиті найманцями короля Франції [31].

Нікколо Макіавеллі у цій роботі пише, що сильна армія — це основа влади держави, без якої будь-який володар втрачає легітимність, адже безпека є

ключовою для стійкості країни. Успішний лідер на думку мислителя, мусить бути не лише дипломатом, а й воєначальником. Він виступає за громадянську армію, вважаючи її ефективнішою за найманців, яких він описує як ненадійних. Власна армія є здатною зміцнити суспільну єдність через активну участь громадян у державних справах, що відображає республіканські погляди автора. Макіавеллі дотримується реалістичного підходу, закликаючи правителів завжди бути готовими до війни, яка є лише продовженням політики, адже мир завжди тимчасовий. Він детально описує організацію армії, наголошуючи на дисципліні, тренуваннях і стратегії, вважаючи, що хаотична армія свідчить про слабе керівництво. Ці ідеї є тим, що заклало основу для сучасного реалізму в політології, де сила та влада є ключовими в управлінні державою.

ВИСНОВОК

Дослідження історичного портрету Нікколо Макіавеллі дозволило здійснити комплексний аналіз особистості Макіавеллі як провідного політичного мислителя, дипломата і письменника, а також змогу оцінити його внесок у політичну думку та історіографію в суспільно-політичному устрої Італії XVI ст. Вивчення біографії та основних творів Макіавеллі не лише розкриває багатогранність творчості письменника, а й підкреслює важливість його ідей для сучасного світу. Аналіз соціально-політичного контексту Італії епохи Відродження показав, що розділ італійських держав, постійні війни та боротьба за владу сформували унікальне середовище, в якому Н. Макіавеллі розвивав свої ідеї, і через, що згодом він почне проповідувати думку про об'єднання Італії та про сильного лідера, який би міг це зробити. Політична нестабільність, вплив гуманістичних ідей, його політичний досвід та прагнення до об'єднання Італії стали основою для його теоретичних розробок, спрямованих на зміцнення держави та ефективне управління. Цей історичний контекст підкреслює, чому Макіавеллі зосередився на прагматичних аспектах політики, що значною мірою знайшло відображення в його творах. Його наукову роботу "Державець" іноді називають одним із перших творів сучасної філософії, особливо сучасної політичної філософії, в якій практичний ефект вважається важливішим за будь-який абстрактний ідеал. Володар має покладатися на власні чесноти, але за умови, якщо чесноти дозволять йому придбати владу. Н. Макіавеллі вимагає, щоб державець був зосереджений на тому щоб вивчати військову справу та шукати не просто безпеки, а й слави, бо слава є необхідністю. Макіавеллі часто порушує питання війська і стверджує, що найманці ненадійні, оскільки вони воюють за грошові виплати, а не з вірності державі чи володарю країни. Їхня лояльність залежить від оплати, тому вони можуть з великою імовірністю зрадити, дезертирувати або погано виконувати свої обов'язки, якщо їм запропонують більше або якщо ситуація стане надто небезпечною. Або ж вони можуть бути просто невмотивовані захищати та воювати за чужу землю. Н. Макіавеллі наголошує, що для

стабільності та безпеки держава повинна покладатися на власне військо, сформоване з громадян, які мають особистий інтерес у захисті своєї країни.

Чесноти ж, правителя мають бути не заради себе, а, скоріше, заради репутації, яку вона дозволяє правителям здобути. Наприклад, доброта не допомагає правителю, оскільки одержувачі можуть бути не вдячні, а розкішні покази потребують додаткового оподаткування, що викличе зневагу до правителя. Таким чином, державець не повинен турбуватися про те, що його наприклад називають скупим, бо ця вада може допомогти йому стати правителем і утримувати цю позицію. В останньому розділі "Державця" Макіавеллі пише пристрасний заклик захопити Італію і звільнити її від варварів, очевидно, маючи на увазі Францію та Іспанію, які захопили роз'єднаний півострів. Він закликає до Спасителя, згадуючи про чудеса, які сталися, коли Мойсей вів ізраїльтян до обіцяної землі. Останній розділ привів багатьох до інтерпретації Макіавеллі як патріота, а не як безкорисливого вченого. Цей короткий трактат є найбільш пам'ятним з творів Макіавеллі і найбільш відповідальним за пізніше принизливе використання слова "макіавеллізм". За тематикою він перегукується з набагато довшим твором "Міркуваннями про Лівію", які були написані кількома роками пізніше. За цією роботою у Н. Макіавеллі будь-яке впорядкування повинно залежати від однієї думки тобто маючи на увазі єдину, чітку ідею або волю правителя, яка спрямовує всі дії заради досягнення спільного блага, і таким чином, Ромул «заслуговує на виправдання» за вбивство Рема, свого брата та партнера у заснуванні Риму, бо це було заради спільного блага. Це твердження найближче, наскільки Макіавеллі коли-небудь підходив до вислову "мета виправдовує засоби" – фрази, тісно пов'язаної з інтерпретаціями "Державця". «Флорентійські хроніки» доповнюють ідеї Макіавеллі, висловлені в інших творах, демонструючи його вміння поєднувати історичний аналіз із політичною теорією. Часто у цій праці Н. Макіавеллі розбираючи події в історії Флоренції, які захоплювали автора, описуються дуже детально. Часто Н.Макіавеллі висловлює власні ідеї, зупиняючись на якійсь події.

Загалом, важливість цього дослідження полягає в розумінні актуальності ідей Макіавеллі для сучасного світу, де питання ефективного управління, стабільності держави та моральних компромісів у політиці залишаються ключовими. Його концепції, попри суперечливість, пропонують цінні уроки про природу влади, що робить вивчення Макіавеллі важливим для сучасних політичних, історичних і соціальних наук.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛА

1. Борділовська А. Італійські війни 1494-1559 // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. К.: Знання України, 2004. Т.1. 760 с.
2. Горлач М.І., Кремень В.Г. Політологія: наука про політику. К.: Центр учбової літератури, 2009. 840 с.
3. Machiavelli N. Discourses on the First Decade of Titus Livius // Machiavelli: The Chief Works and Others : in 3 vols / transl. by A. N. Gilbert. Durham NC : Duke University Press, 1965a. Vol. 1. Pp. 175–532.
4. Кресін О. В. Становлення теоретичних засад порівняльно-правових досліджень у другій половині XVIII - першій третині XIX століття: компаративна концептуалізація : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Логос, 2017. 680 с.
5. Долгов К.М. Гуманізм, відродження і політична філософія Ніколо Макіавеллі. К.: 1982. 598 с.
6. Кваша О. П., Болотіна Є. В., Стешенко Н. Л. Вступ до філософії: монографія. 2-е вид., перероб. і доп. Краматорськ–Тернопіль: ДДМА, 2022. 264 с.
7. Левчук І. І. Феномен соціального порядку – історико-політична інтерпретація. / Актуальні проблеми політики. 2009. Вип. 36. С. 316–326.
8. Ilodigwe D. Machiavelli and the Limits of Realism in International Relations. Journal of International Relations and Foreign Policy. 2019. Vol. 7, No. 1. Pp. 20–38.
9. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки. Державець / пер. з італ. А. Перепаді. Харків : Фоліо, 2007. 511 с.
10. Срібняк І.В. Італія / Italia: короткий нарис історії: Рим–Київ: Consortium scientifique-éducatif international Lucien Febvre, 2019. 206 с.
11. Северинюк В.М. Політична поведінка: проблеми теорії та методології. Київ; Запоріжжя : Видво КПУ, 2009. 432 с.
12. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. А. Перепаді; Худож. ілюстратор І.І. Яхін; Худож.-оформлювачі Б.Г. Глик, В.А. Мурликін. Харків:

Фоліо, 2007. 511 с.

13. Нова наука про політику Н. Макіавеллі. Ідеї європейського соціалізму XVI–XVII вв., значення Освіти. URL: 4ua.co.ua/political/xa2ad68a4d53a88521206c37_0.html
14. Мустафін О. Справжня історія Раннього Нового часу / Олексій Мустафін; худож.-оформлювач Л. П. Вировець. Харків: Фоліо, 2014. 416 с.: іл.
15. Black, Robert. Machiavelli. Routledge, 2013. 283 p.
16. Capponi, Niccolò. An Unlikely Prince: The Life and Times of Machiavelli. Da Capo Press, 2010. 334 p.
17. Machiavelli, Niccolò. Art of War. University of Chicago Press, 2009. 306 p.
18. Machiavelli, Niccolò. Discourses on Livy. University of Chicago Press. 1998. 425 p.
19. Machiavelli, Niccolò. Discourses on Livy. Translated by Harvey C. Mansfield; Nathan Tarcov. — University of Chicago Press, 2009. 365 p.
20. Machiavelli, Niccolò. Florentine Histories. Princeton University Press, 1988. 416 p.
21. Machiavelli, Niccolò. The Prince // URL: <https://apeiron.iulm.it/retrieve/handle/10808/4129/46589/Machiavelli%2C%20The%20Prince.pdf>
21. Machiavelli, Niccolò; Gilbert, Allan (ed.). The Letters of Machiavelli: A Selection. 1988. 456 p.
22. The Italian Wars 1494–1559: War, State and Society in Early Modern Europe. Routledge, 2014. 424 p.
23. URL: <http://politics.ellib.org.ua/>
URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-601.html>
24. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=QMasak4LLcQC&pg=PT28>
25. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Machiavelli_Niccolo/
26. URL: <https://dovidka.biz.ua/nikkolo-makiavelli-biografiya-ta-tsikavi-fakti/>
27. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27567/1/I_Sribnyak_Italia_2019

_IFF.

28. URL: <https://osvita.ua/>

29. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13218/>

30. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12651/>

31. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/world_history/26487/

32. URL: https://stud.com.ua/56777/politekonomiya/doktrina_politichnogo_realizmu_nikkolo_makiavelli

33. URL: https://stud.com.ua/62691/literatura/nikkolo_makiavelli

34. URL: <https://studfile.net/preview/7328719/page:32/>

35. URL: <https://studfile.net/preview/7721482/page:29/>

36. URL: <https://studfile.net/preview/9235528/page:14/>

37. URL: <https://studies.in.ua/>

38. URL: <https://studies.in.ua/shpora-ippu/743-svtske-vchennya-n-makavell-pro-derzhavu-poltiku.html>

39. URL: <https://studies.in.ua/shpora-ippu/747-spvvdnoshennya-prava-moral-poltiki-v-uchenn-n-makavell.html>

40. URL: <https://totallyhistory.com/>

41. URL: <https://uahistory.co/>

URL: <https://vpered.wordpress.com/2014/04/24/gramsci-il-moderno-principe/>

42. URL: <https://www.britannica.com/>

43. URL: <https://www.britannica.com/biography/Niccolo-Machiavelli>

44. URL: <https://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-machiavelli/>

45. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/>

46. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/bio-zl/printit.php?tid=7976>

47. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/referats-zl/printit.php?tid=7994>

48. URL: <https://slovnyk.me/>

49. URL: https://slovnyk.me/dict/politics_encyclopedia/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D1%96%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D0%BB%D1%96

50. <https://uts.nipissingu.ca/muhlberger/2155/mach.htm>

51. Capponi, Niccolò. An Unlikely Prince: The Life and Times of Machiavelli (Da Capo Press; 2010) 334 pages

52. <https://www.cliffsnotes.com/literature/p/the-prince/book-summary>